SOLVA

INTERGEMEENTELIJK SAMENWERKINGSVERBAND
VOOR RUIMTELIJKE ORDENING EN SOCIO-ECONOMISCHE EXPANSIE

RONSE CENTRUM

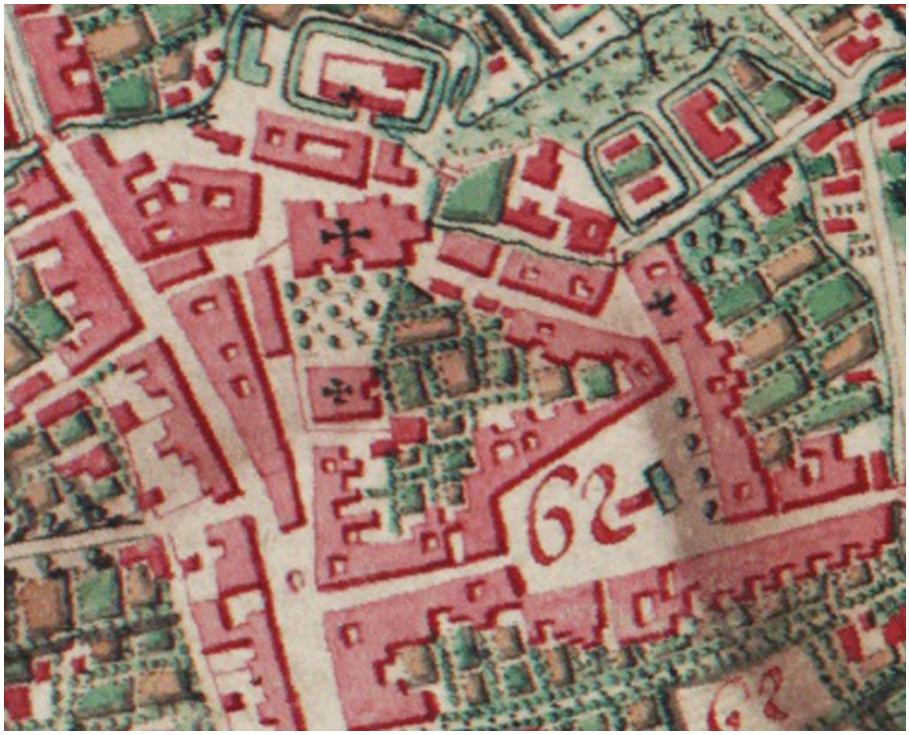

BUREAUSTUDIE

Pede R. & Cherretté B.

ARCHEOLOGIE – RAPPORT 44

Colofon

Project:
Bureaustudie
Ronse Centrum

Opdrachtgever:
Stad Ronse
Grote Markt 12
9600 Ronse

Uitvoerder:
SOLVA
Intergemeentelijk samenwerkingsverband
voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie
Joseph Cardijnstraat 60
9420 Erpe-Mere

Ruben Pede
Bart Cherretté (coördinatie)

Depotnummer:
D/2015/12.857/7

Afbeelding voorblad: centrum van Ronse op een uittreksel van de kabinetskaart van Ferraris (1771-1777) (bron: www.geopunt.be).
Copyright: Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SOLVA. Alle foto's, tenzij anders vermeld: © SOLVA.

INHOUDSTAFEL

Inhoudstafel **3**

1. Inleiding **5**

2. Onderzoeksopdracht **6**

3. Afbakening en omschrijving van het projectgebied en studiegebied **8**

3.1 Fase 1 9

3.2 Fase 2 10

4. Topografische, landschappelijke en bodemkundige situering **11**

5. Historische en Archeologische situering **14**

5.1. Het ontstaan en de stedelijke ontwikkeling van Ronse 14

5.2. Gekende archeologische sites o.b.v. de Centraal Archeologische Inventaris (CAI) 17

5.2.1. Site 1: Square Albert (CAI 506101) 17

5.2.2. Site 2: Sint-Martinuskerk (CAI506098) 18

5.2.3. Site 3: Sint-Martensstraat 26 (CAI501887) 18

5.2.4. Site 4: Kleine Markt (CAI501869) 18

5.2.5. Site 5: Kerkhofwatermolen (CAI501867) 18

5.2.6. Site 6: Sint-Hermeskerk (CAI501182) 18

5.3. Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed 21

5.4. Historisch – cartografische documentatie van het projectgebied 22

5.4.1. Kaart van de Vrijheid uit 1623 (kopie uit 1808) 22

5.4.2. Antonius Sanderus – Flandria Illustrata: Ronse (1641) (kbr) 24

5.4.3. Caerte Figuratief Der Stede Ende Vryhede Van Ronsse 25

5.4.4. Jozef Johan Frans Ferraris – Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik: Ronse (1777) (geopunt.be) 27

5.4.5. Philippe Vandermaelen - Carte topographique de la Belgique (1846-1854) (geopunt.be) 29

5.4.6. Atlas van de buurtwegen (1840) (geopunt.be) 30

5.4.7. Philippe Chrétien Popp - Atlas cadastral parcellaire de la Belgique (1842-1879) (geopunt.be) 31

6. Gekende Bodemverstoringen **32**

7. Gedetailleerd overzicht van het projectgebied **34**

7.1 Fase 1 34

7.2 Fase 2 35

8. Conclusie en aanbevelingen voor de geplande werken **37**

8.1. Conclusie bureaustudie 37

8.1.1. Fase 1 37

8.1.2. Fase 2: 40

8.1.3. Conclusies na de startvergadering op 12/05/2015: 45

8.2. Aandachtspunten en aanbevelingen 48

8.2.1.Werkvolume: 48

8.2.2. Heropvulling van de sleuven: 48

8.2.3. Communicatie: 48

8.2.4. Suggesties naar visualisatie: 48

9. Bibliografie **49**

1. INLEIDING

Stad Ronse wenst in verschillende fases riolerings- en verfraaiingswerken uit te voeren in de centrumstraten rondom de Sint-Hermeskerk. In het kader van de stedenbouwkundige vergunning voor de herinrichting van het centrum (fase 1 en 2) heeft het agentschap Onroerend Erfgoed een archeologisch vooronderzoek opgelegd.

Indien het realiseren van de gevraagde bouwvergunning een ingreep in de bodem vereist, kan het agentschap een archeologisch onderzoek als voorwaarde stellen. Het stelt daarbij de methodiek van het archeologisch onderzoek vast en treedt tegelijk op als toezichthoudende overheid. Archeologische onderzoeken dienen te voldoen aan de voorwaarden gesteld in het "Ministerieel Besluit tot bepaling van de minimumnormen voor de registratie en documentatie bij archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem en de wijze van rapportering" d.d. 13 september 2011 en de Bijzondere Voorwaarden die voor een specifiek project worden opgesteld.

In het kader van de herinrichting van de terreinen langs de Watermolenstraat (fase 1) en de Kleine Markt (fase 2) achtte het agentschap een archeologisch vooronderzoek noodzakelijk ('Bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische prospectie met ingreep in de bodem: Ronse, Watermolenstraat, heraanleg centrum fase 1' en Bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische prospectie met ingreep in de bodem: Ronse, Kleine Markt, heraanleg centrum fase 2').

Het agentschap stelt voor om vóór de aanvang van het terreinwerk van het vooronderzoek een archeologische bureaustudie van het plangebied uit te voeren. Het doel hiervan is om de aanwezigheid en bewaringstoestand van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, om de historische bebouwing en waterlopen te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie. Dit kan toelaten de potentiële zones waar archeologische sporen zouden kunnen bewaard zijn en waar op termijn onderzoek kan verwacht worden, proactief in kaart te brengen. Zodoende kan met deze informatie in de verdere uitwerking van de plannen nog rekening gehouden worden zodat archeologisch onderzoek op termijn eventueel beperkter kan zijn.

2. ONDERZOEKSOPDRACHT

De voorliggende studie is geenszins een exhaustief overzicht van het ontstaan en de genese van Ronse, meer specifiek de Vrijheid. Een dergelijk onderzoek is, gezien de complexe geschiedenis van dit deel van de stad, niet mogelijk binnen het kader van deze bureaustudie. Dit rapport heeft als doel een inventarisatie van de voornaamste archeologische waarden, waarbij de focus ligt op de terreinen die deel uitmaken van fase 1 en 2. De studie is dan ook als een aanzet te beschouwen die het moet mogelijk maken om door het vooronderzoek via proefsleuven en proefputten op enkele cruciale plaatsen een zo accuraat mogelijk beeld te krijgen wat er van archeologische relicten te verwachten is. Na deze stap kan de impact van de toekomstige werkzaamheden op de eventuele archeologische bodemarchieven geëvalueerd worden.

In deze studie moeten minimaal volgende onderzoeksvragen beantwoord worden (cfr. Bijzondere Voorwaarden):
1. Welke archeologische structuren kunnen ter hoogte van het plangebied verwacht worden op basis van een analyse van het historisch kaart- en bronnenmateriaal?
2. In welke mate en in welke zones kan er een (recente) verstoring verwacht worden van archeologisch erfgoed?
3. Welke zones zullen binnen de huidige herinrichtingsplannen onderhevig zijn aan grondverzet en bodemverstoring?
4. Op basis van de voorgaande afwegingen: op welke locatie(s) vindt de archeologische evaluatie van het plangebied het beste plaats en vanuit welke wetenschappelijke vraagstelling?

Hiervoor dient:
- het plangebied afgebakend en beschreven te worden;
- de gekende archeologische en historische waarden en indicatoren geïnventariseerd en geëvalueerd te worden;
- reeds verstoorde en/of reeds onderzochte zones in kaart te worden gebracht;
- een beschrijving gemaakt te worden van de geplande werken, de uitvoeringswijze van deze werken en de potentiële impact ervan op het bodemarchief.

Volgende bronnen worden minstens geraadpleegd:
- erfgoedinventarissen
- historische kaarten en iconografie
- gekende archeologische en historische waarden
- bodemgebruik en topografie
- erfdienstbaarheden, nutsleidingen en historische ingrepen

Om de impact van de toekomstige werkzaamheden op het archeologisch erfgoed vast te stellen wordt gebruik gemaakt van de meest recente gegevens die de opdrachtgever of ontwerper kan aanleveren, nl.:
- plannen van de huidige bebouwing
- ontwerpplan en inrichtingsplan
- aard en omvang van de toekomstige verstoring
- diepte grondwatertafel
- gepland grondverzet: verwijdering (waar, hoe en hoe diep), verplaatsing (waar, hoeveel, tijdelijke opslag) of bewerking van de bodem in functie van de werken
- technieken, zones en dieptes waar grondverbetering wordt voorzien
- technieken, zones en dieptes waar grondbemaling wordt voorzien
- verslagen van bodemsonderingen

De historische kaarten en de resultaten van de analyses worden indien relevant gegeorefereerd en geprojecteerd op de actuele kadasterkaarten.

De resultaten van bovenstaande studies moeten toelaten een gemotiveerd advies te formuleren over de methodiek en de inplanting van de proefsleuven/proefputten voor de prospectiefase.

3. AFBAKENING EN OMSCHRIJVING VAN HET PROJECTGEBIED EN STUDIEGEBIED

Stad Ronse wenst de ruime omgeving van de Sint-Hermeskerk her in te richten in verschillende fases. Fase 1 en 2 vormen het onderwerp van deze studie. Wat het archeologische luik van dit project betreft, hebben Stad Ronse en SOLVA geopteerd voor een proactieve aanpak. Gezien de complexe historische genese van dit deel van de stad is in zekere mate archeologie te verwachten. Daarom is het archeologisch traject ruim voor de aanvang van de werkzaamheden opgestart. Hoewel de aard van de toekomstige bodemingrepen duidelijk zijn, liggen in de huidige fase de ontwerpplannen nog niet definitief vast (diepte en exacte locatie van de verstoring, gepland grondverzet,…). In functie van de resultaten van het archeologisch vooronderzoek kan het ontwerp in zekere mate aangepast worden, om de impact van de werken op de archeologische relicten te beperken.

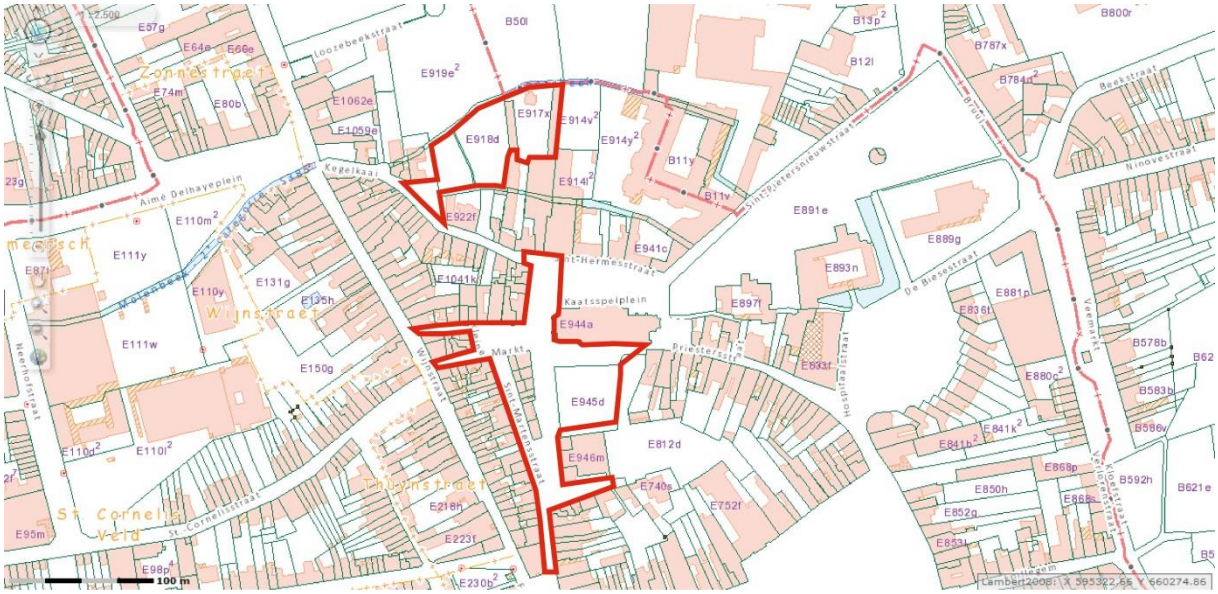

Figuur 1 afbakening van fase 1 (bovenaan) en fase 2 (onderaan) op de kadasterkaart

3.1 Fase 1

Fase 1 heeft betrekking op de terreinen langs de Watermolenstraat, Kegelkaai en achter de zaal Familia. De terreinen zijn gekend ten kadaster te "Ronse, Afdeling 3, Sectie E, perceel 917W, 917X, 917T, 918D, 919C2 en openbaar domein".

De geplande werkzaamheden betreffen de aanleg van een bufferbekken, overloop en bovengrondse parking op een deel van de terreinen. De uitvoering van de werken wordt opgedeeld in twee fasen. Een eerste fase voorziet in de afbraak van een deel van de bestaande gebouwen, inclusief de funderingen. In een tweede fase wordt een bufferbekken en een parking aangelegd op de percelen. De timing van de sloop van de gebouwen ligt in het najaar van 2015.

Deze zone is gelegen tussen de Loozebeek en de Molenbeek, beide beken zijn deels overwelfd. Een verbinding tussen beide beken (Huisbeek) doorkruist het terrein. Deze Huisbeek verloopt ondergronds, bovengronds valt van deze verbindingsgracht nagenoeg niets te merken. Een deel van de terreinen is relatief vlot toegankelijk (gedeelte garageboxen), een ander deel is moeilijk toegankelijk door de talrijke begroeiing (zowel bomen als struikgewas). Enkele bomen zullen worden geïntegreerd in de parking.

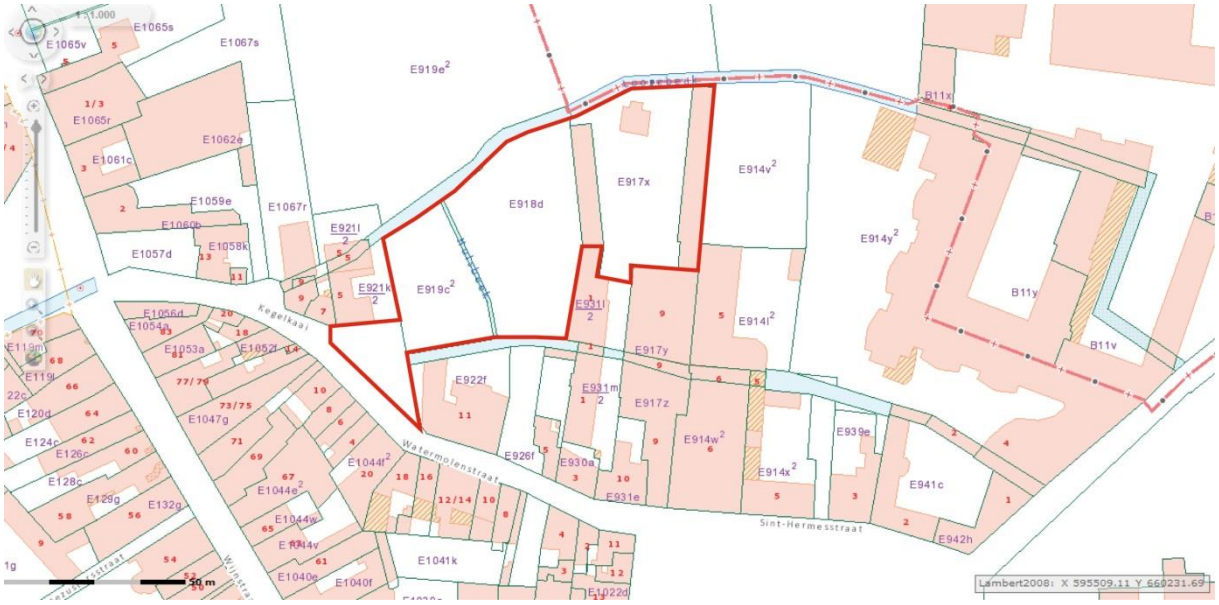

Figuur 2 afbakening van fase 1 op de kadasterkaart

3.2 Fase 2

Fase 2 heeft betrekking op de Kleine Markt en de straten rondom, t.h.v. het Kaatsspelplein, de Kleine Markt, de Begijnhofstraat, de Schipstraat, de C. de Rorestraat, de Sint-Martensstraat en het Koning Albertpark. De terreinen zijn gekend ten kadaster te "Ronse, Afdeling 3, Sectie E, perceel 945d en openbaar domein".

De geplande werkzaamkheden betreffen de heraanleg van de bestrating en aanleg van een gescheiden rioleringsstelsel. Waar mogelijk gaat het om hernieuwing van de bestaande tracés. In bepaalde zones betreft het evenwel volledig nieuwe tracés. De timing van de bouwwerkzaamheden in deze zone situeert zich in de tweede helft van 2016 en de eerste helft van 2017.

Deze zone is gelegen op de helling richting de Loozebeek en de Molenbeek en bestaat uit verschillende straten en pleintjes rondom de Sint-Hermeskerk en de Sint-Martinuskerk. Verschillende straten zijn geflankeerd door enkele parkeerplaatsen die toelaten om proefputten aan te leggen met een minimum aan verkeershinder.

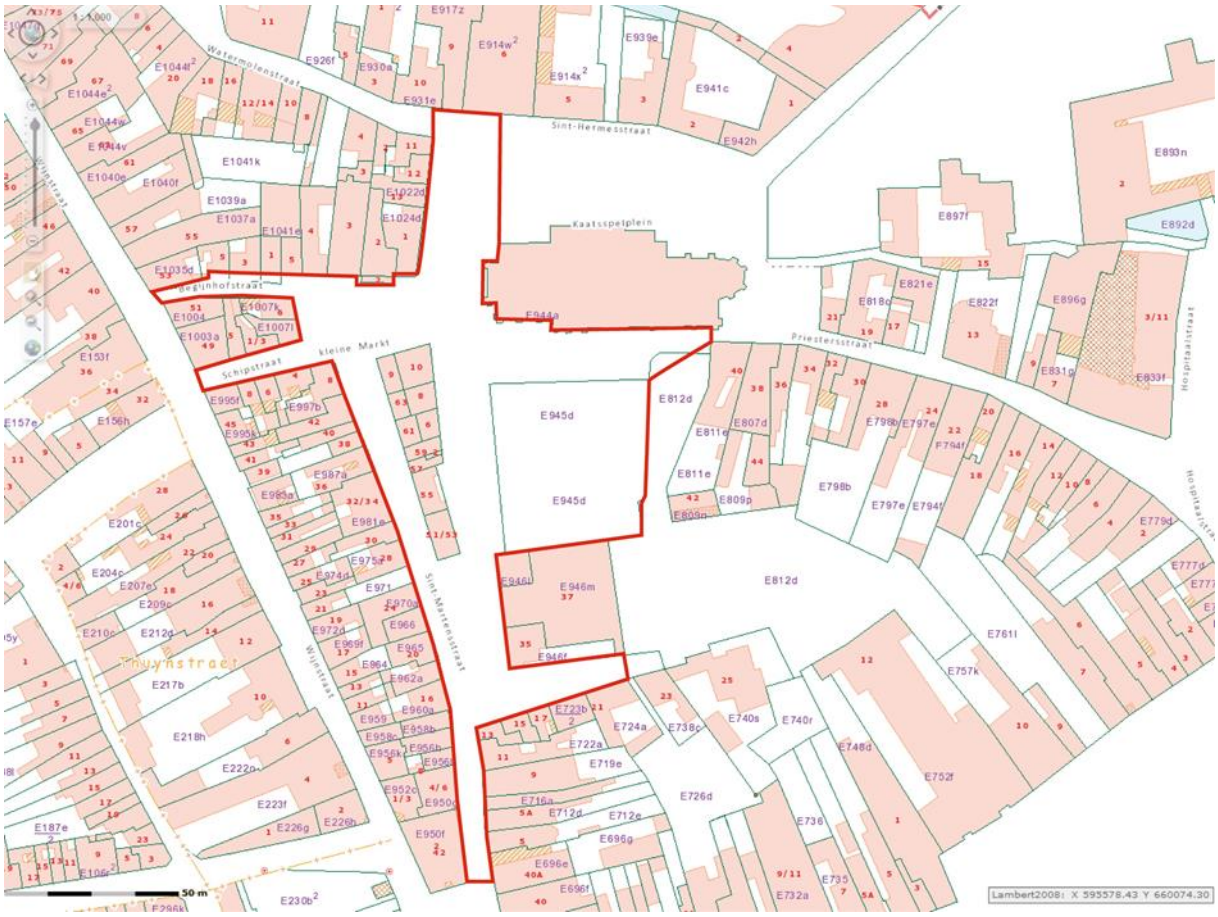

Figuur 3 afbakening van fase 2 op de kadasterkaart

4. TOPOGRAFISCHE, LANDSCHAPPELIJKE EN BODEMKUNDIGE SITUERING

Ronse is gelegen in het uiterste zuiden van de provincie Oost-Vlaanderen op de grens met Henegouwen. Als stad grenst Ronse in het noorden aan Kluisbergen en Maarkedal, en in het zuiden aan Mont-de-l'Enclus, Frasnes-les-Anvaing en Ellezelles. De streek bevindt zich tussen de Schelde- en Dendervallei en behoort tot de ecoregio van de zuidwestelijke heuvelzone, meer bepaald het Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict. De stad ligt zich aan de zuidelijke voet van enkele belangrijke getuigenheuvels van de Vlaamse Ardennen (Kluisberg, Hotond, Trieu, Muziekberg,…) die overlopen in het heuvellandschap van Henegouwen (Pays des Collines).

Figuur 4 situering van Ronse

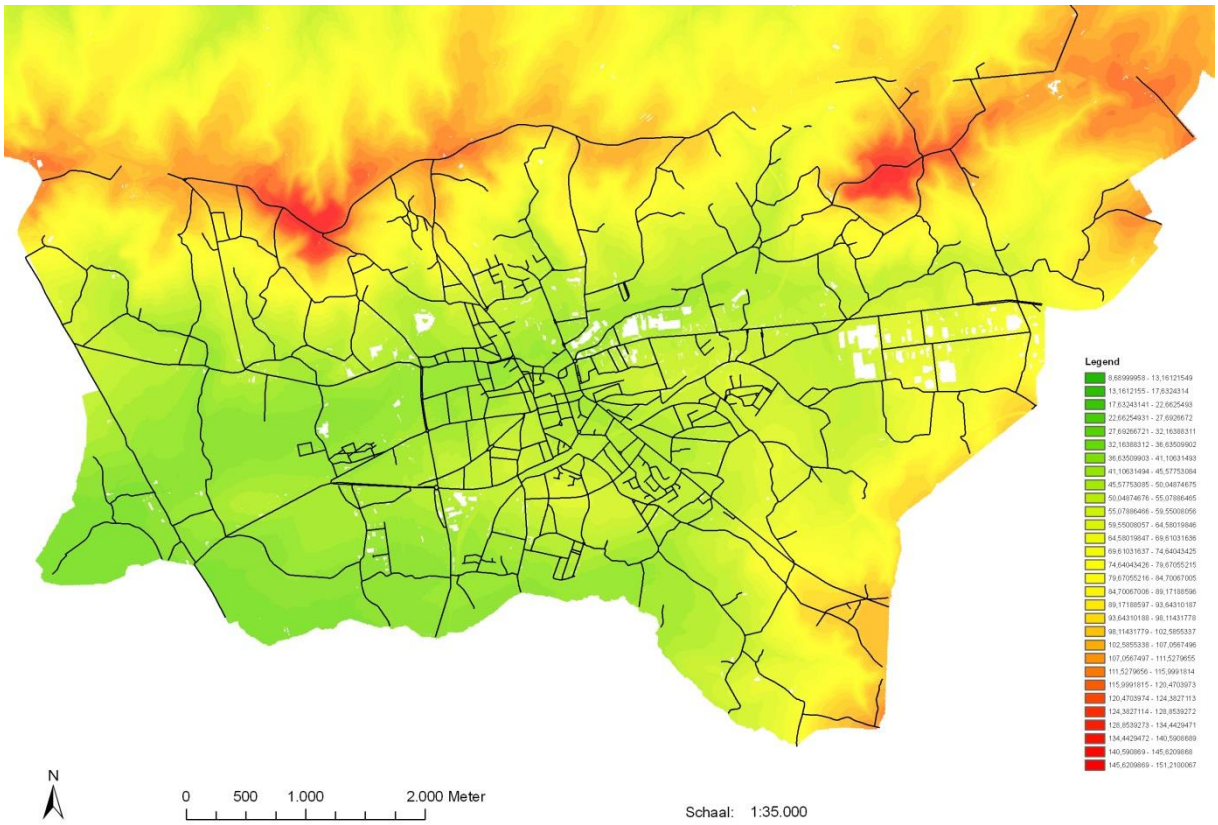

Figuur 5 hoogtemodel van Ronse (© Stad Ronse)

Het stadscentrum is in de vallei van de Loozebeek en de Molenbeek gelegen. Beide waterlopen vormen als het ware de noordelijke grens van de stad. De terreinen van fase 1 bevinden zich tussen beide beken, de gronden van fase 2 op de flank van de helling ten zuiden van de Molenbeek.

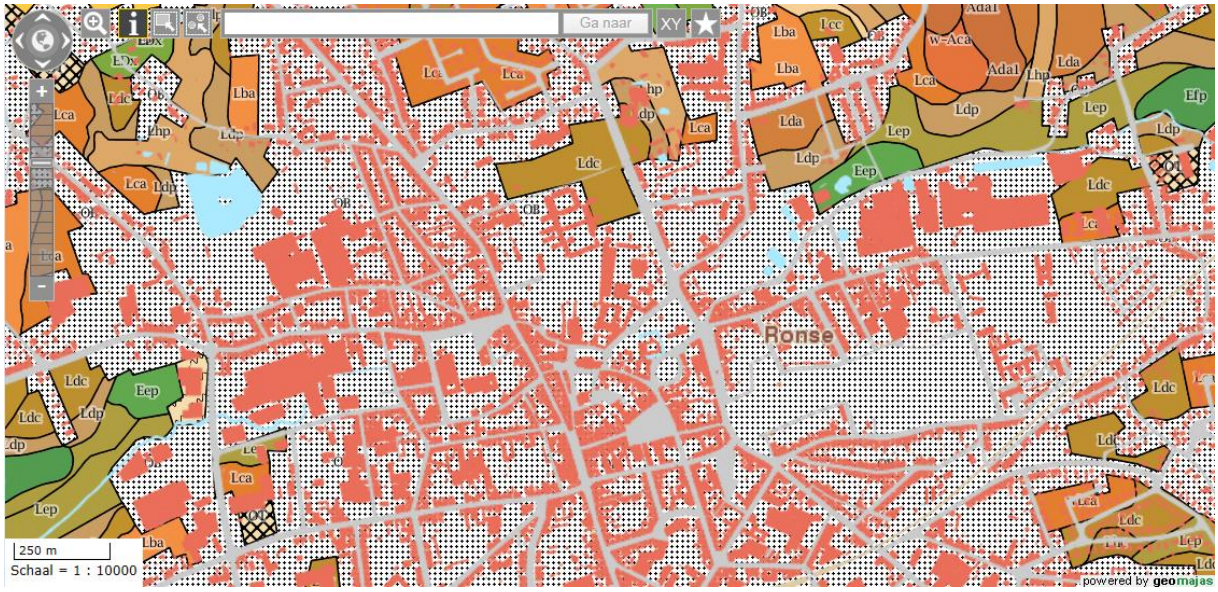

Figuur 6 Ronse op de bodemkaart (© Geopunt)

Het grootste deel van het projectgebied wordt op de bodemkaart omschreven als bodemtype OB (= bebouwde zone met kunstmatige gronden). De gronden rondom het projectgebied variëren van natte zandleembodems en sterk gleyige kleibodems in de beekvalleien tot droge zandleembodems op de hogere gronden.

Overzicht van de bodemtypes in de beekvalleien:

Efp Zeer sterk gleyige kleibodem zonder profiel

Eep Sterk gleyige kleibodem zonder profiel

Lep Natte zandleembodem zonder profiel

Overzicht van de bodemtypes op de hogere gronden:

Ldc Matig natte zandleembodem met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont

Ldp Matig natte zandleembodem zonder profiel

Lca Matig droge zandleembodem met textuur B horizont

Lcc Matig droge zandleembodem met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont

Lba Droge zandleembodem met textuur B horizont

Lhp Natte zandleembodem zonder profiel

Lhc Natte zandleembodem met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont

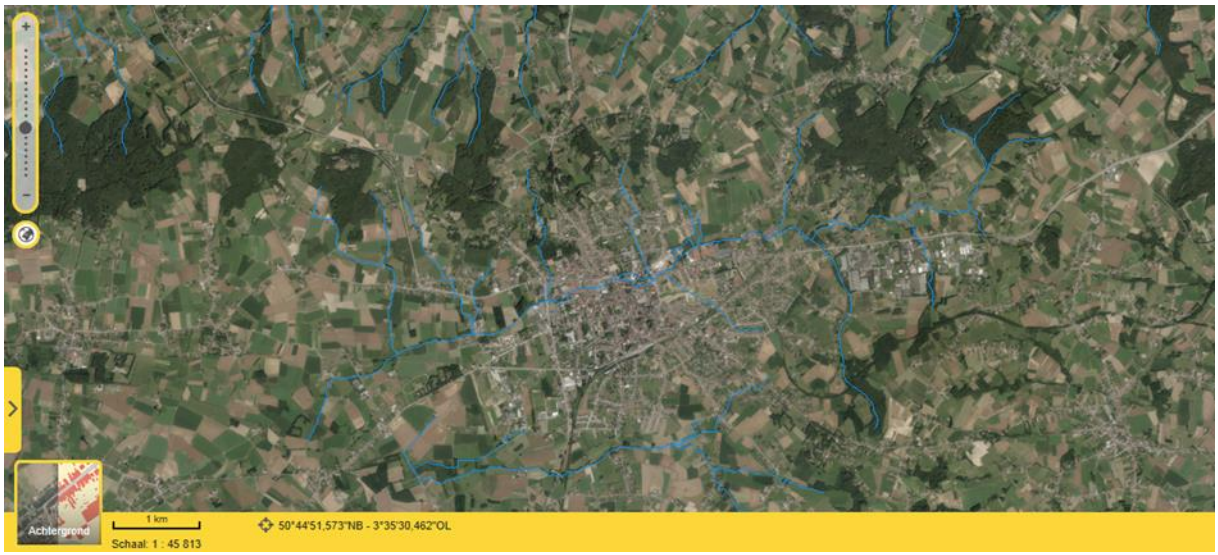

Figuur 7 waterlopen in Ronse en omgeving (© Geopunt)

5. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE SITUERING

5.1. Het ontstaan en de stedelijke ontwikkeling van Ronse

Voor de **vroegste geschiedenis** (vroege middeleeuwen) van Ronse zijn we grotendeels aangewezen op de schriftelijke bronnen. Een van de inherente problemen van deze vroegmiddeleeuwse periode is dat het doorgaans niet om contemporaine bronnen gaat, maar teksten die gebeurtenissen beschrijven die soms een paar eeuwen eerder plaatsgrepen. Uiteraard betekent dit dat de bronnen soms **onduidelijkheden** bevatten en meer vragen dan antwoorden opleveren.

De eerste vermelding van Ronse dateert uit de 9de eeuw n. Chr. in de *Suppletio Milonis* (855-876). Het gaat om een aanvulling op de *Vita Sancti Amandi* uit de 8ste eeuw. Deze bron geeft aan dat omstreeks het midden van de 7de eeuw n. Chr. **Amandus** op het grondgebied van Ronse een kleine **religieuze nederzetting**, een *cella*, opricht met Petrus en Paulus als patroonheilige[1]. Er wordt vermoed dat dit complex zich aan het Kaatsspelplein bevond en omgeven was door een cirkelvormige omheining. Dit alles is te plaatsen in een wijdverspreide stichting van een reeks van kloosters in het latere graafschap Vlaanderen en afhankelijke gebieden tussen het begin van de 7de eeuw en het begin van de 8ste eeuw[2].

In de loop van de 8ste eeuw komt Ronse opnieuw op het voorplan. De Gentse abt van de Sint-Pietersabdij, Celestinus, wordt in 719 na een politieke strijd verbannen naar Ronse. Hij zal er verblijven tot zijn dood in 765[3]. Ronse wordt nadien een 'speelbal' van verschillende Karolingische vorsten. Karel de Grote schenkt de *cella* te Ronse in het begin van de 9de eeuw aan Heridag, priester te Hamburg, ter ondersteuning van zijn missioneringswerk[4]. Na de oprichting van de benedictijnerabdij van Inde (Kornelimünster) door Lodewijk de Vrome, opvolger van Karel de Grote, en Benedictus van Aniane, sticht de keizer tevens het **Tenement van Inde**, vermoedelijk tussen 831 en 834. Lodewijk schenkt het Tenement aan de abdij van Inde (Kornelimünster), t.h.v. de huidige Belgisch-Duitse grens. Het Tenement van Inde bestaat uit een twintigtal gemeentes aan beide zijden van de huidige taalgrens en wordt beheerd vanuit Ronse[5]. Het Tenement vormt een 'wingewest' ter ondersteuning van de abdij van Inde (Kornelimünster). Het Tenement wordt niet rechtstreeks vanuit de abdij bestuurd, maar staat onder het gezag van een plaatselijke voogd, de Heer van Pamele, bij Oudenaarde.

De **eerste bloeiperiode** van Ronse komt er in de loop van de 9de eeuw. Volgens de traditie is dit te danken aan de komst van de **relieken van Sint-Hermes** van Kornelimünster naar Ronse in 860. Dit gebeurt op keizerlijke voorspraak. Deze voorspoedige periode is aanvankelijk echter van korte duur. Gedurende de invallen van de **Noormannen** op het einde van de 9de eeuw (880) vluchten de monniken met de Sint-Hermesrelieken weg uit Ronse naar de abdij van Inde (Kornelimünster) en nog later naar Keulen[6]. In 940 keren de relieken terug naar Ronse door bemiddeling van de bisschop van Kamerijk, Fulbert. Wat er zich in de tussentijd (880-940) op institutioneel vlak te Ronse afspeelde, is echter verre van duidelijk[7]. Mogelijk werd het klooster te Ronse enige tijd verlaten. Ook de daaropvolgende periode is troebel. Het ontstaan van de **Vrijheid** en het daarmee gepaard gaande **kapittel** wordt volgens de traditie in de loop van de 10de eeuw, vermoedelijk onder Otto I de Grote, geplaatst[8]. Het is echter niet uitgesloten

[1] Devos 2002, 38-39.
[2] Meijns 2000, 133.
[3] Meijns 2000, 135.
[4] Devos 2008, 203.
[5] Devos 2002, 40-41; https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21273.
[6] Cambier 1989, 76; Devos 2002, 41; Meijns 2000, 260.
[7] Meijns 2000, 260-262.
[8] Devos 2002, 43.

dat er in deze religieuze gemeenschap te Ronse reeds in de 9de eeuw een overgang was van een *ordo monasticus* naar een *ordo canonicus*[9]. Alleszins is er in het midden van de 10de eeuw een gemeenschap van kanunniken aanwezig als 'opvolgers' van de gevluchte monniken[10]. De Vrijheid bestaat vermoedelijk uit een **kleine stedelijke kern rondom de huidige Kleine Markt** en vormt als het ware een 'stad', onder gezag van de kerkelijke overheid (kapittel van kanunniken), binnen de latere stad Ronse. Hierbij worden waarschijnlijk een deel van de vroegere bezittingen van het vroegere monasterium gerecupereerd[11].

Vermoedelijk in de 9de of 10de eeuw bouwt men op de locatie van de huidige Sint-Hermeskerk een zaalkerk met enkele bijgebouwen, dit hangt vermoedelijk samen met de installatie van het kapittel en de Vrijheid. Na de terugkomst van de Sint-Hermesrelieken is er vrij vlug nood aan een grotere kerk voor de steeds grotere groep van bedevaarders. De Vrijheid ontwikkelt zich immers tot een **bedevaartsoord** voor Sint-Hermes, patroonheilige van de geesteszieken. Vermoedelijk omstreeks 1085 nivelleert men de 10de eeuwse site op het Kaatsspelplein en de Sint-Hermessite en start de bouw van een nieuwe kerk. Het 10de eeuwse gebouw wordt vervangen door een **romaanse kerk waarvan het koor en de crypte in 1089 zijn ingewijd**[12]. Deze romaanse crypte situeert zich onder de huidige **Sint-Hermeskerk**, men bracht er de relieken van Sint-Hermes in onder. De volledige kerk is klaar in 1129. Vermoedelijk omstreeks het midden van de 11de eeuw bouwt men (ook t.h.v. de 10de eeuwse site) de **Sint-Pieterskerk**[13], mogelijks gaat het om een hulpkerk. Dit complex beschikt tevens over een aantal **kloostergebouwen** zoals een kapittelhuis en een kloostergang[14].

Binnen de Vrijheid beschikken de kanunniken, naast hun collegiale met de kerken, het kloosterpand, de kapittelgebouwen en een watermolen, tevens over de noodzakelijke **infrastructuur** om het toenemende aantal pelgrims van de Sint-Hermesbedevaarten op te vangen. Het ging om herbergen en brouwerijen rond de Kleine Markt, een begijnhof en het Sint-Elooishospice[15]. Op de Kleine Markt is tevens een vierschaar aanwezig waar recht werd gesproken.

Net ten zuiden van de Vrijheid ontwikkelt zich een **handelsnederzetting rondom de huidige markt**. De stichting van deze nederzetting is vooralsnog onduidelijk, ze wordt de eerste keer vermeld in de 11de eeuw[16]. Recent archeologisch onderzoek op De Stadstuin, ten westen van het stadscentrum, toonde het bestaan van een nederzetting uit de 10de eeuw (mogelijk zelfs 9de eeuw) aan, die vermoedelijk in verband te brengen is met het toponiem Spillegem[17]. De ruimtelijke connectie – het straatje Spillegem – tussen deze nederzetting en het stadscentrum is een sterke aanwijzing dat er t.h.v. de huidige markt reeds een vorm van occupatie bestond, minstens sinds de 10de eeuw. Vanuit het Tenement van Inde verkrijgt deze nederzetting in 1240 een **stadskeure**[18]. De Heer van Ronse, Gerard de Wattripont, koopt het gebied in 1264 van de abdij van Inde.

In 1280 komt wat overbleef van het Tenement in handen van de graaf van Vlaanderen, Gwijde van Dampierre, die het koopt van de abdij van Inde. In 1293 verkrijgt deze laatste ook de stad zelf[19]. Ronse

---

[9] Cfr. discussie en theorie: Meijns 2000, 424.
[10] Devos & Meirsschaut 1997, 41.
[11] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21273
[12] Devos 2002, 43.
[13] Devos 2002, 78.
[14] Devos 2002, 72.
[15] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21273
[16] Devos 2008, 236.
[17] Pede *et al.* 2015, 248-254.
[18] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21273
[19] Cambier 1989, 28-29; https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21273.

wordt vanaf dan 'stad en de heerlijkheid Ronse' genoemd en vormt een leen van de graaf van Vlaanderen. De stad is gedurende decennia een **twistpunt tussen de graven van Vlaanderen en Henegouwen**. Dit resulteert onder meer in de platbranding en plundering van Ronse in 1298[20]. Vanaf 1323 behoort Ronse definitief toe aan de graaf van Vlaanderen.

Naast de stad Ronse en de Vrijheid is er nog een derde, evenwel kleinere heerlijkheid op het grondgebied van Ronse, namelijk de 'heerlijkheid en **vrijheid van Landenbourg**', tot de 17de eeuw 'Audenbroeck' genoemd. Het vormt als leen van de heerlijkheid van Frasnes, een Henegouwse enclave in Vlaanderen[21].

Sinds de 14de eeuw maakt Ronse deel uit van het **Land van Aalst**, hoewel dit in realiteit minder duidelijk is, gezien de vele conflicten. Het is pas in de 18de eeuw dat Ronse een volwaardig lid van het Land van Aalst wordt [22]. Gedurende de 14de tot de 16de eeuw zijn er verschillende heren van Ronse. In de loop van de 16de eeuw verheft Keizer Karel Ronse tot een **baronie**. In 1629, gedurende de Spaanse overheersing, koopt graaf **Jan VIII van Nassau-Siegen** de heerlijkheid en de baronie Ronse[23]. Hij laat er één van de grootste kastelen van de Nederlanden bouwen, zoals afgebeeld op de kaart van Sanderus. Op het einde van de 18de eeuw komt Ronse in Franse handen. Met de **Franse revolutie** wordt het bestuurlijk onderscheid tussen Vrijheid, stad, baronie en heerlijkheid opgeheven en vormt Ronse één gemeente. In de loop van de 19de eeuw worden verschillende gebouwen van de Vrijheid (cfr. *inpra*) afgebroken of krijgen een andere bestemming. Ook onder meer het kasteel van Jan van Nassau gaat tegen de vlakte. In de tweede helft van dezelfde eeuw kent Ronse onder invloed van de **textielindustrie** een aantal uitbreidingen die ervoor zorgden dat de stad haar huidig uitzicht kreeg[24].

[20] Devos 2002, 45.
[21] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21273
[22] Devos & Meirsschaut 1997, 49.
[23] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21273; Devos 2002, 48-49.
[24] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21273

5.2. Gekende archeologische sites o.b.v. de Centraal Archeologische Inventaris (CAI)

Hieronder volgt een overzicht van de gekende sites op de terreinen van fase 1 en 2, zoals ze gekend staan in de Centraal Archeologische Inventaris (https://cai.onroerenderfgoed.be/).

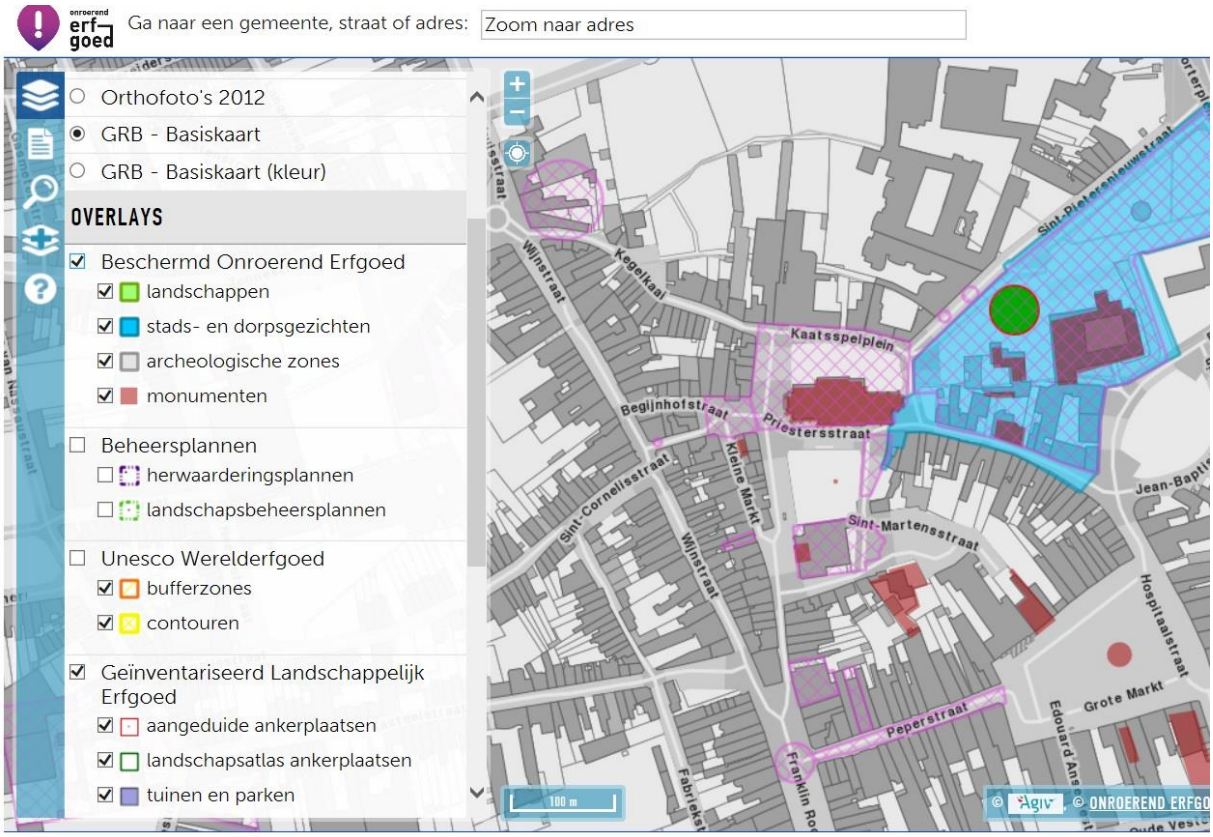

Figuur 8 overzicht van de gekende archeologische sites in het centrum van Ronse (©https://cai.onroerenderfgoed.be/)

5.2.1. Site 1: Square Albert (CAI 506101)

De site (percelen 812b en 813b) bevindt zich net ten oosten van Koning Albertpark[25]. Op het einde van de jaren '80 van de vorige eeuw vond een beperkte opgraving plaats n.a.v. de sloop van een aantal gebouwen. Onder een dik postmiddeleeuws ophogingspakket van 1,2-1,3m kwamen enkele **laatmiddeleeuwse kuilen** en uitgravingen in de natuurlijke bodem tevoorschijn. In de vulling van deze sporen kwam tevens Romeins aardewerk en scherven uit de 7de tot 12de eeuw aan het licht. Het gaat om verspitte vondsten maar ze wijzen op het bestaan van sites uit deze respectievelijke periodes in de onmiddellijke nabijheid.

Vlakbij is tijdens rioleringswerken tevens een **munt van keizer Maxentius** (begin 4de eeuw n. Chr.) aangetroffen[26].

Onder het Albertpark zelf situeert zich het voormalige **kerkhof**. Deze begraafplaats was omgeven door een kerkhofmuur (cfr. *infra*). Deze muur wordt in de romaanse (1089-1129?[27]) periode geplaatst. Er werd

[25] Crombé 1989.
[26] Crombé 1990, 63.
[27] Devos 2008, 216.

begraven tot 1821. Bij de aanleg van de toegangsweg tot de huidige parking achter het stadhuis kwamen talrijke menselijke resten van deze begraafplaats aan het licht[28].

5.2.2. Site 2: Sint-Martinuskerk (CAI506098)

Over dit gebouw **is vrij weinig geweten**. Vermoedelijk werd deze kerk in de 11de eeuw (omstreeks 1050) gebouwd[29]. Er volgde een verbouwing in de 15de eeuw, met de huidige toren als enige restant[30]. Later vormde ze de parochiekerk van de Nassaus, de heren van Ronse. Op het einde van de 19de eeuw kreeg de kerk een herbestemming als onder meer houtzagerij, filmzaal, garage,… Tegenover de Sint-Martinuskerk bevindt zich op de hoek het 17de eeuwse grafmakershuisje[31].

5.2.3. Site 3: Sint-Martensstraat 26 (CAI501887)

Bij de sloop van deze 17de eeuwse woning kwam onder meer een artefact in vuursteen aan het licht dat vermoedelijk in het midden neolithicum te plaatsen is.

5.2.4. Site 4: Kleine Markt (CAI501869)

Deze site vormde van oudsher een **kern van de Vrijheid**. Rondom de Kleine Markt bevonden zich verschillende herbergen om de Sint-Hermespelgrims op te vangen. Op de Kleine markt is op een kaart van 1623 (cfr. *infra*) de vierschaar te zien.

Ter hoogte van de Kleine Markt is reeds verschillende keren de **kerkhofmuur** aangetroffen die de begraafplaats tussen de Sint-Hermeskerk en de Sint-Martinuskerk afbakende[32]. De muur wordt in de romaanse periode geplaatst en in verband gebracht met de oprichting van de Sint-Hermescrypte en de bijhorende romaanse kerk (cfr. *supra*). De muur is opgetrokken in ijzerzandsteen, bevindt zich min of meer 1,5m onder het straatniveau en is ongeveer 0,8-1m breed. Ter hoogte van de Kleine Markt waren twee toegangen tot het kerkhof dat blijkbaar ongeveer 0,5m hoger gelegen was dan het loopniveau op de Kleine Markt. Een van de toegangen is archeologisch vastgesteld.

5.2.5. Site 5: Kerkhofwatermolen (CAI501867)

Het gaat om een watermolen t.h.v. de **Molenbeek en de Loozebeek** die aan het kapittel van de Vrijheid toebehoorde[33]. De molen wordt voor de eerste maal in 1315 vermeld, in het begin van de 16de eeuw gaat deze over naar de kerkfabriek. De sloop ervan gebeurde in 1890. Restanten van de molen werden mogelijk aangetroffen bij werken aan de Kegelkaai.

5.2.6. Site 6: Sint-Hermeskerk (CAI501182)

In en rondom de Sint-Hermeskerk is reeds heel wat archeologisch onderzoek gebeurd. Toch is het **beeld** dat we vandaag hebben over de geschiedenis van deze site vrij **fragmentarisch**. Dit is deels te wijten aan de sterk gevarieerde aard van het vroegere archeologisch onderzoek maar tevens aan de beschikbare

---

[28] Mondelinge mededeling E. Devos, waarvoor dank.
[29] Devos 2002, 43.
[30] Devos 2002, 69.
[31] Devos 2002, 70.
[32] Devos 2008, 216.
[33] Devos 2008, 218.

historische bronnen met betrekking tot deze zone. Zoals te lezen is in de CAI-databank: "Het is niet evident om uit alle bronnen/rapporten de juiste informatie en interpretaties weer te geven"[34].

Verschillende vondsten tonen aan dat de geschiedenis van de site ver in de tijd terug gaat. Bij het onderzoek rondom de Sint-Hermeskerk werden onder meer enkele verspitte artefacten in vuursteen teruggevonden[35].

De **Romeinse vondsten** ter hoogte van de Sint-Hermeskerk zijn zonder meer opmerkelijk te noemen. In de romaanse delen van de crypte onder de kerk is gebruik gemaakt van Romeins bouwmateriaal. Het gaat om dakpannen, hypocaustumtegels, mortelbrokken, enz... Bij verschillende opgravingen rondom de Sint-Hermessite kwam bovendien Romeinse bouwmateriaal en aardewerk aan het licht, doorgaans als verspitte vondsten in jongere sporen. Vooral de vondst van een bas-reliëf met een dansende bacchante springt in het oog[36]. Een dergelijke iconografie wordt doorgaans in verband gebracht met de Dionysuscultus. In de nabijheid van de Sint-Hermeskerk kwam tevens een mogelijke mijlpaal uit de Romeinse periode aan het licht. Er wordt t.h.v. de Schipstraat-Kleine Markt-Priesterstraat een Romeinse – mogelijk zelfs een prehistorische weg – vermoed hoewel deze niet archeologisch is vastgesteld[37].

De **oudste middeleeuwse structuren** op de Sint-Hermessite zijn allicht in het **midden van de 10de eeuw** te plaatsen. Het gaat om een zaalkerk en een bijhorend gebouw ten noorden ervan. Er zijn aanwijzingen dat in deze periode het terrein sterk afhelde in de richting van de Molenbeek. Het is waarschijnlijk bij de aanleg van het **romaanse complex** dat het terrein werd opgehoogd en genivelleerd (+-1m) waardoor deze gebouwen op een 'eilandje' kwamen te staan en ze uit het overstrominsggebied van de Molenbeek kwamen te liggen[38]. Het preromaanse complex werd afgebroken voor de oprichting van de Sint-Hermescrypte en de bijhorende romaanse kerk. De crypte is typisch voor de romaanse bouwstijl in de 11de en 12de eeuw. Ze dient als cultusplaats voor een lokale heilige wiens relieken in het zogenaamde martyrium zijn ondergebracht. De Sint-Hermescrypte vormt één van de grootste van het land. De volledige romaanse kerk was klaar in 1129. Deze kerk kreeg in de 13de eeuw te kampen met instortingen en oorlogsperikelen. Dit leidde tot de bouw van een nieuwe kerk in het begin van de 15de eeuw, die uiteindelijk in 1526 zal afgewerkt zijn. Deze **Sint-Hermeskerk** is tot vandaag grotendeels bewaard gebleven.

Ter hoogte van de Sint-Hermesstraat, net ten noorden van de Sint-Hermeskerk liggen de restanten van de **Sint-Pieterskerk** waarvan de bouw omstreeks het midden van de 11de eeuw wordt geplaatst[39]. Ze vormt, naast de Sint-Hermeskerk en Sint-Martinuskerk, de derde kerk binnen de Vrijheid en was de noordelijke parochiekerk tot aan de Franse revolutie. Ze werd afgebroken omstreeks het midden van de 19de eeuw[40]. Ten westen van deze kerk (t.h.v. Kaatsspelplein) liggen een aantal **kloostergebouwen** waaronder een kapittelhuis en een kloostergang aan de noordelijke zijde van de zijbeuk van de Sint-Hermeskerk. Deze gebouwen werden vermoedelijk tevens in de romaanse periode opgericht en kenden in de eeuwen erna verschillende (ver)bouwfases. Ter hoogte van het Kaatsspelplein bevinden zich o.m. de deels opgemetselde funderingen van het kapittelhuis (afgebroken in 1926) en de kloostergang. Het oorspronkelijke kloosterpand is in 1655 afgebroken.

---

[34] https://cai.onroerenderfgoed.be/
[35] Devos 2008, 198.
[36] Cambier 1991.
[37] Devos 2008, 198.
[38] Devos 2008, 208.
[39] Devos 2002, 78.
[40] Devos & Meirsschaut 1997, 54.

Ten noorden van de Sint-Hermeskerk zijn in en rond de Sint-Pieterskerk verschillende **graven van geestelijken** aangetroffen[41]. De oudste dateren uit de 10de eeuw, de begraving loopt echter door tot in de romaanse periode.

[41] Devos 2008, 209.

5.3. Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed[42]

De zone t.h.v. het koor van de Sint-Hermeskerk en de Priesterstraat is gelegen in het beschermd stadsgezicht 'site gevormd door gevelrijen van Hospitaalstraat en Priesterstraat en aansluitende site van de Hoge Mote en het ruim aangelegde stadsplantsoen de "Bruul" met de nog open gedeelten van de Molenbeek.

Voorts staan verschillende gebouwen gekarteerd als bouwkundige relicten.

Deze bouwkundige relicten en het beschermde stadsgezicht zijn slechts **weinig relevant** gezien het vooronderzoek van fase 1 en 2 plaatsvindt op braakliggende terreinen of straattracés die hier los van staan.

Figuur 9 overzicht van beschermde stadsgezichten en bouwkundige relicten (© https://geo.onroerenderfgoed.be/)

[42] https://geo.onroerenderfgoed.be/

5.4. Historisch – cartografische documentatie van het projectgebied

5.4.1. Kaart van de Vrijheid uit 1623 (kopie uit 1808)[43]

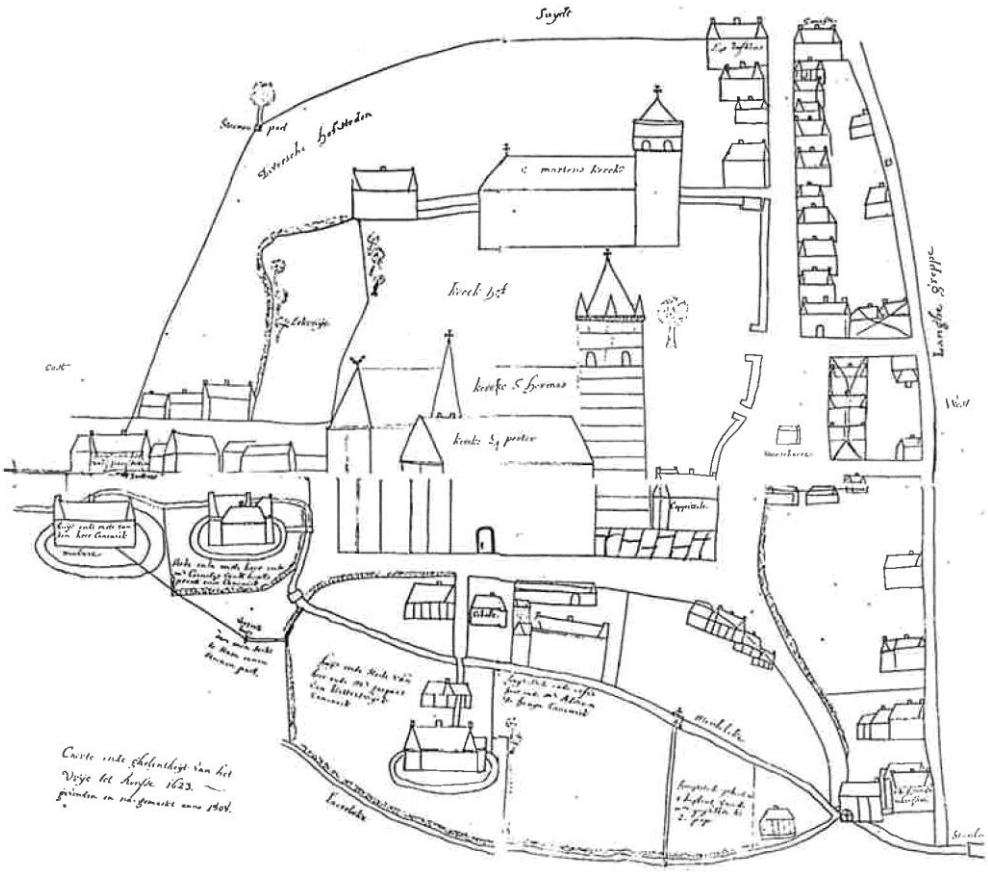

Figuur 10 weergave van de Vrijheid van 1623 (kopie uit 1808)

Deze kaart is een een **19de eeuwse kopie** van een in oorsprong 17de eeuws document. Het vormt de **oudste weergave van de Vrijheid**.

Fase 1:
De kaart toont een zicht op de Vrijheid vanuit het noorden. Zowel de Molenbeek als de Molenbeek zijn te zien, mogelijk ook de Huisbeek.

In de onmiddellijke omgeving van de terreinen van fase 1 is een **omgrachte site** zichtbaar tussen de Molenbeek en de Loozebeek. Waarschijnlijk gaat het om de '*aude mote van den bock*'[44]. Het is één van de 'mottes' aan de noordelijke rand van de stad die volgens de traditie reeds in de 10de eeuw aanwezig waren, hoewel verschillende sites mogelijk recenter zijn. Ter hoogte van de samenvloeiing tussen de Molenbeek en de Loozebeek is een **watermolen** zichtbaar. Het is de Kerkhofwatermolen die tot de bezittingen van het kapittel behoorde.

[43] Deconinck 1985, 82.
[44] Mondelinge mededeling E. Devos, waarvoor dank.

Fase 2:

De kaart toont een goed herkenbaar beeld van de omgeving rond de Kleine Markt en de Sint-Hermeskerk waarbij de percelering min of meer aansluit bij de huidige situatie. Op de kaart zijn **de drie kerken** (Sint-Pieters, Sint-Hermes en Sint-Martinus goed te zien. Het actuele **stratenpatroon** kent nog steeds min of meer hetzelfde verloop zoals afgebeeld op de kaart. De **kerhofmuur** die de begraafplaats tussen de Sint-Hermeskerk en de Sint-Martinuskerk afbakent, is over nagenoeg de volledige lengte te volgen. Ter hoogte van de Kleine Markt loopt de muur van de westelijke zijde van de Sint-Hermeskerk schuin richting de Kleine Markt en maakt vervolgens een hoek in zuidelijke richting. Ter hoogte van de Kleine Markt zijn twee toegangen te zien. Het is duidelijk dat het gebouwenblok tussen de huidige C. de Rorestraat en de Sint-Martensstraat nog niet aanwezig is. Ook ter hoogte van de Sint-Martinuskerk is de muur te zien. Hij maakt daarbij een hoek van 90° naar oostelijke richting rond de Sint-Martinuskerk. De zone tussen de Sint-Hermeskerk en de Sint-Martinuskerk is aangegeven als **begraafplaats**. Langs de oostelijke grens van het kerkhof is de aanwezigheid van de kerkhofmuur minder duidelijk. Gaat het nog om de muur of eerder een afbakening met struiken of bomen? Op de Kleine Markt is een klein gebouwtje aanwezig, het gaat om een zogenaamde **vierschaar** met een bijhorende schandpaal en kerker[45].

[45] Devos 2008, 219.

5.4.2. Antonius Sanderus – Flandria Illustrata: Ronse (1641) (kbr)

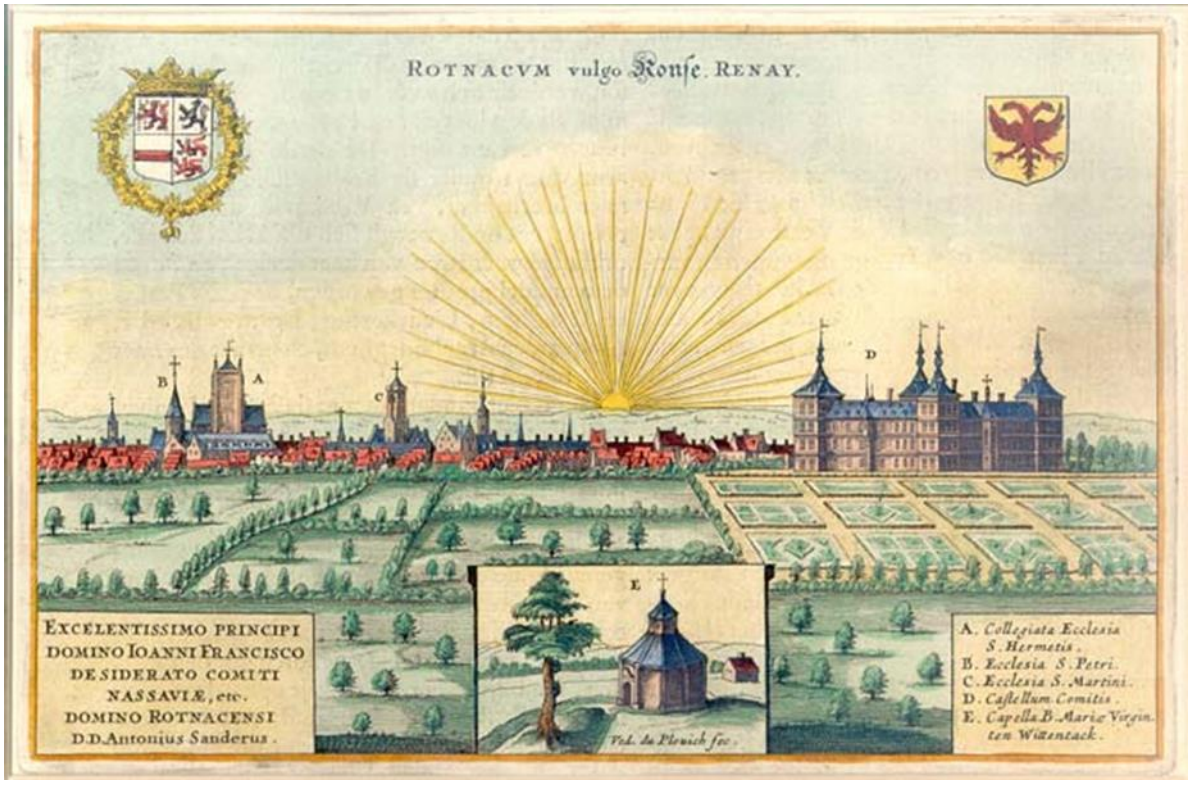

Figuur 11 kaart van Sanderus

De kaart van Sanderus toont het centrum van Ronse, gezien vanuit het westen. De nadruk ligt vooral op het 17de eeuwse kasteel van Jan van Nassau. Op de achtergrond zijn de Sint-Hermeskerk en de Sint-Martinuskerk te zien. Deze kaart is **weinig bruikbaar** voor het projectgebied.

5.4.3. Caerte Figuratief Der Stede Ende Vryhede Van Ronsse[46]

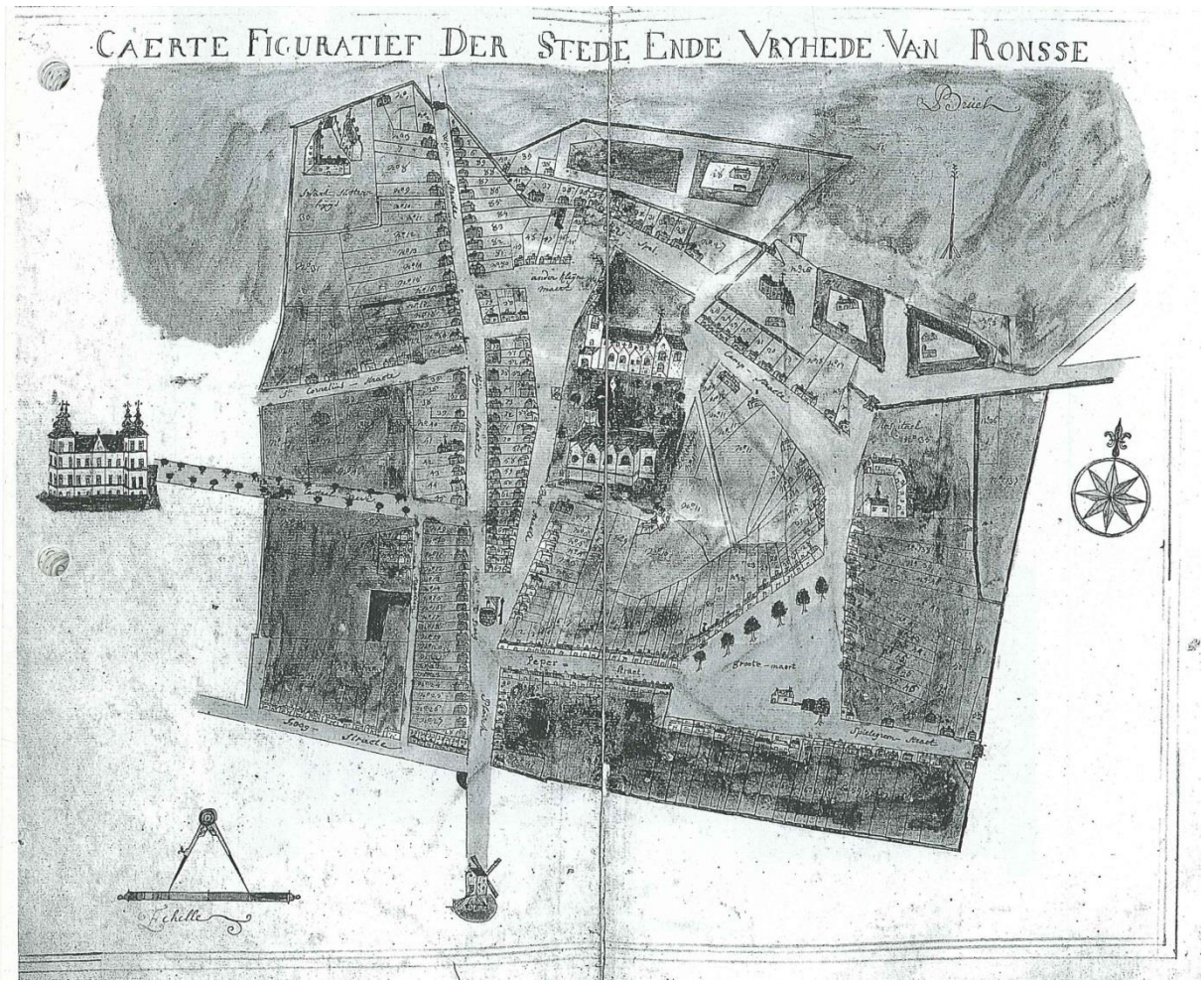

Figuur 12 kaart van de Vrijheid uit 1684

Deze kaart is een uittreksel uit het Land- en Kaartboek van Ronse uit 1684, en geeft de situatie van dat jaar weer.

Fase 1:

Wat fase 1 betreft, is vlakbij de **omgrachte site** aanwezig (cfr. *supra*). Net ten westen ervan is tevens een **waterpartij** te zien. Het is niet duidelijk of het om een vijver, een poel of een restant van een gracht/beek gaat. De **Kerkhofwatermolen** is niet duidelijk te onderscheiden van de overige bebouwing.

Fase 2:

Voor fase 2 is de situatie zeer gelijkaardig als de kaart van 1623. Het is duidelijk dat het **gebouwenblok** tussen de C. de Rorestraat en de Sint-Martensstraat nog niet aanwezig is. De kerkhofmuur tussen de Sint-Hermeskerk en de Sint-Martinuskerk is over zijn volledige lengte te volgen. Het enige huisje dat tegen de muur is aangebouwd is het grafmakershuisje, tegenover de Sint-Martinuskerk. Dit huisje dateert uit de 17de eeuw en bestaat nog steeds in zijn oorspronkelijke vorm als koffie- en eethuisje Artisanne tegenover de voormalige Sint-Martinuskerk. De kerkhofmuur is dan ook te verwachten t.h.v. de oostelijke rooilijn van

[46] Land- en kaartboeken van Ronse uit 1684 (R.A.R.-O.G.A.); Stedelijke Musea Ronse.

het grafmakershuisje[47]. De overige huisjes (het huidige gebouwenblok tussen de C. de Rorestraat en de Sint-Martensstraat zijn in de loop van de 17de maar waarschijnlijk vooral de 18de eeuw gebouwd.

[47] Mondelinge mededeling E. Devos, waarvoor dank.

5.4.4. Jozef Johan Frans Ferraris – Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik: Ronse (1777) (geopunt.be)

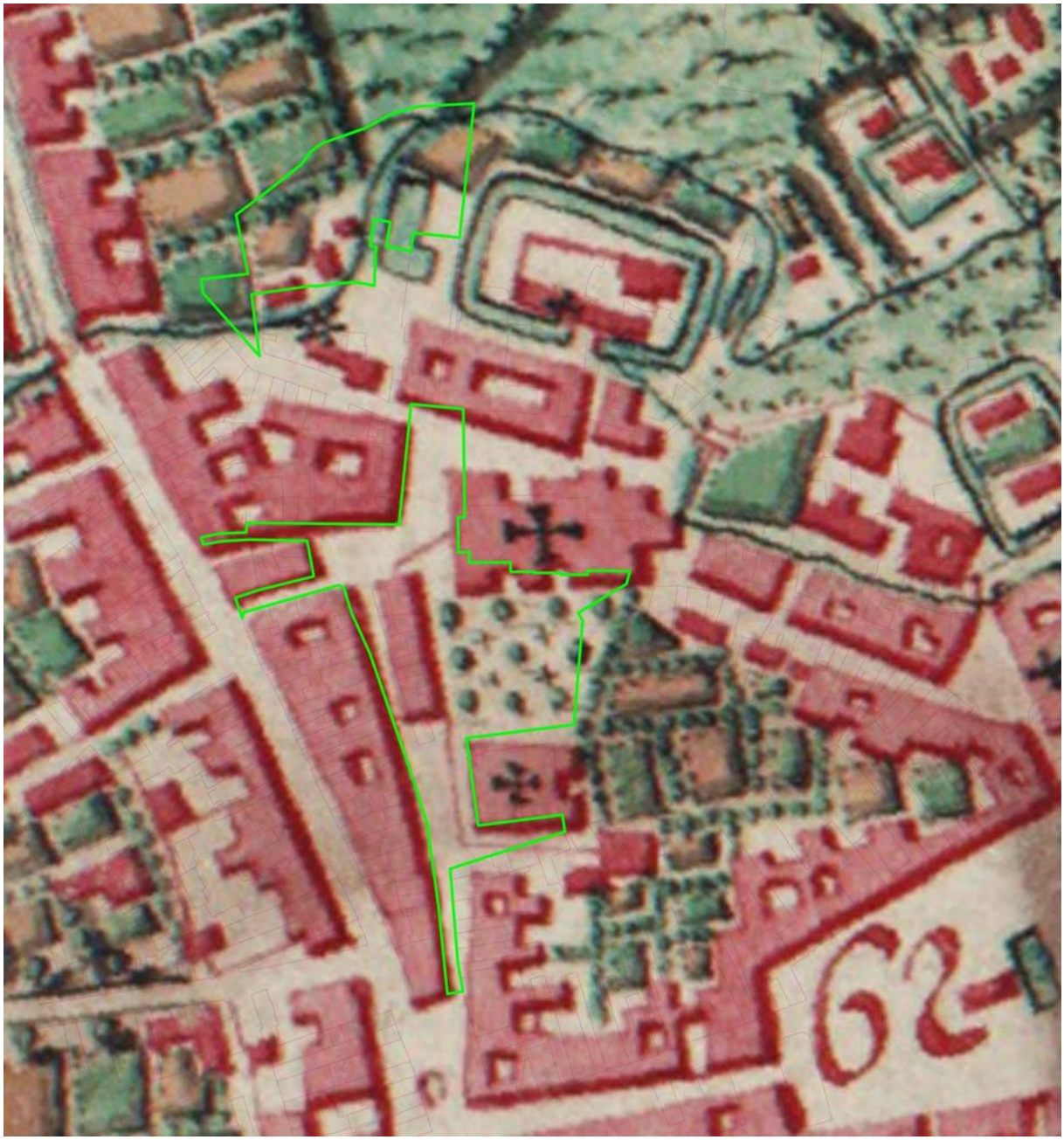

Figuur 13 kaart van Ferraris met aflijning van het projectgebied

Fase 1:

Ter hoogte van de terreinen van fase 1 is opnieuw de **omgrachte site** te zien tussen de Molenbeek en de Loozebeek. Net ten westen ervan bevindt zich een **waterpartij**, die duidelijk kleiner is dan op de kaart van 1684. Ter hoogte van de samenvloeiing tussen de Molenbeek en de Loozebeek is de **Kerkhofwatermolen** zichtbaar.

Fase 2:

Het uitzicht van deze zone is grotendeels hetzelfde als op de kaart van 1684. De afgebeelde situatie rond de Kleine Markt **wijkt ook niet danig af van het huidige uitzicht**. De huidige straten kennen nog steeds min of meer hetzelfde verloop. Langs de **kerhofmuur** verschijnen verschillende gebouwen die uiteindelijk het huidige gebouwencomplex tussen de C. de Rorestraat en de Sint-Martensstraat zullen vormen. De oostelijke grens van het kerkhof lijkt afgebakend met struiken of bomen.

5.4.5. Philippe Vandermaelen - Carte topographique de la Belgique (1846-1854) (geopunt.be)

Figuur 14 kaart van Vandermaelen met aflijning van het projectgebied

Fase 1:

Op deze kaart lijkt de **omgrachte site grotendeels verdwenen**, hoewel er mogelijk nog enkele restanten van de bebouwing zichtbaar zijn. De **Kerkhofwatermolen** is moeilijk te onderscheiden van de overige bebouwing. De verbinding (**Huisbeek**) tussen de Molenbeek en de Loozebeek is wel duidelijk aanwezig.

Fase 2:

De situatie **verschilt niet veel van de kaart van Ferraris**. Ter hoogte van de Sint-Hermeskerk zijn de kloostergebouwen van het kapittel en de Sin-Pieterskerk duidelijk te zien. De kerkhofmuur is tussen de Sint-Hermeskerk en het gebouwenblok aan C. de Rorestraat nog steeds aanwezig. De begraafplaats is op dat moment al opgegeven. Aan de Sint-Martinuskerk lijkt de kerkhofmuur al verdwenen.

5.4.6. Atlas van de buurtwegen (1840) (geopunt.be)

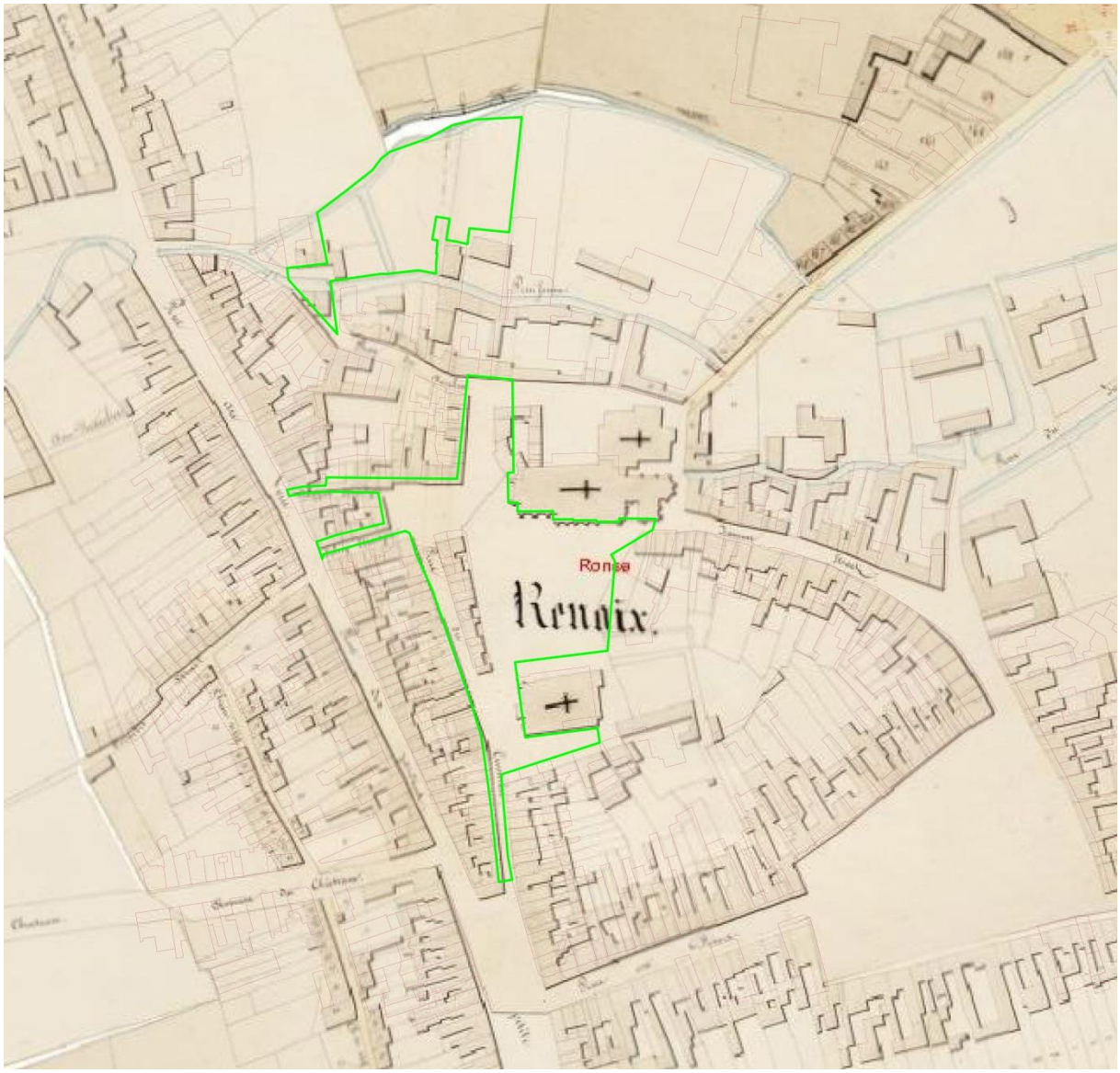

Figuur 15 Atlas der Buurtwegen met aflijning van het projectgebied

De Atlas der Buurtwegen geeft een vrij gedetailleerd beeld van de 19de eeuwse toestand van het onderzoeksgebied. De Atlas geeft voor beide fases **nagenoeg dezelfde situatie weer als de kaart van Vandermaelen**.

5.4.7. Philippe Chrétien Popp - Atlas cadastral parcellaire de la Belgique (1842-1879) (geopunt.be)

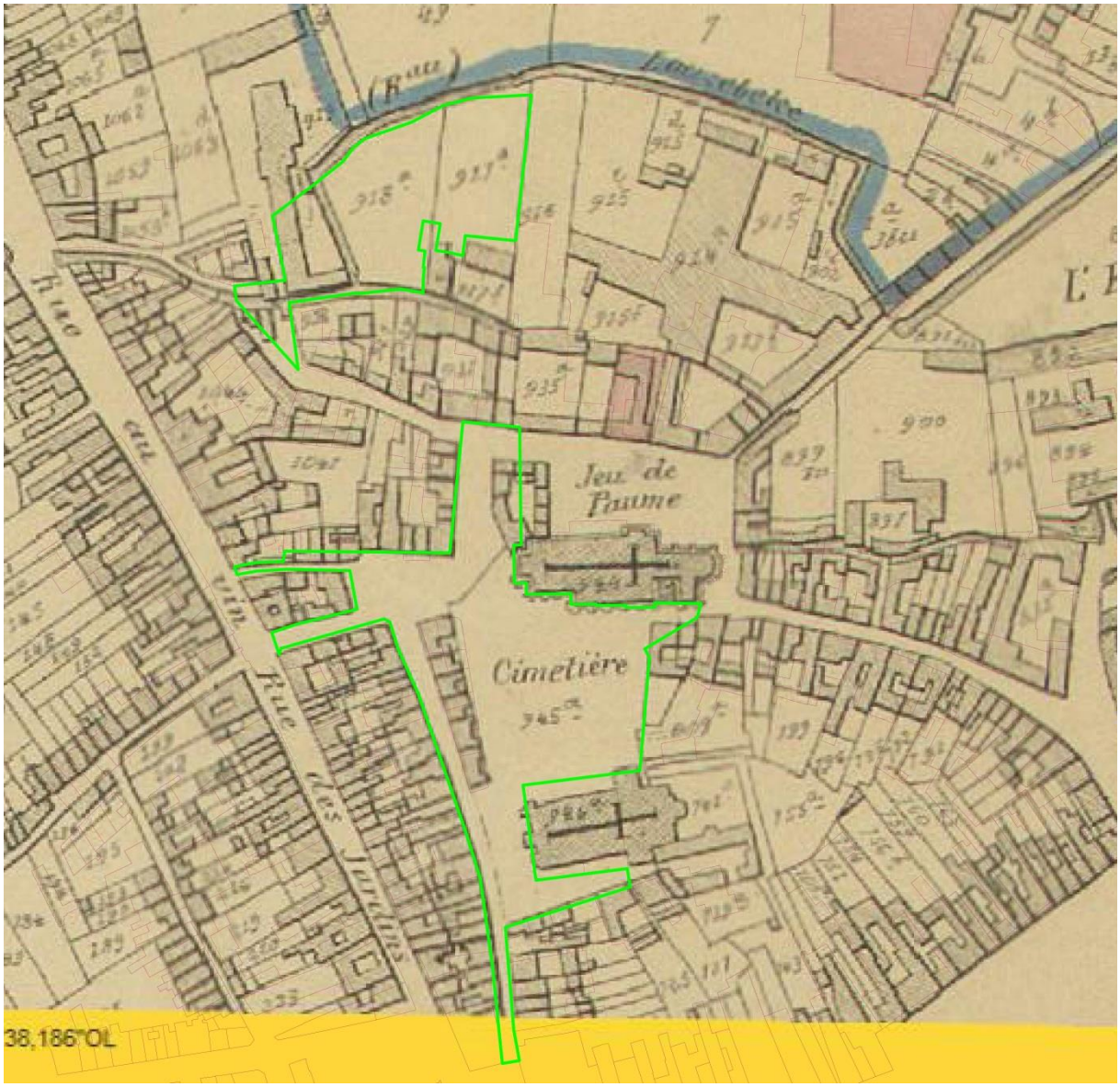

Figuur 16 kaart van Popp met aflijning van het projectgebied

De kadasterkaart van Popp toont een grotendeels **vergelijkbare situatie als de Atlas der Buurtwegen** en de kaart van Vandermaelen.

Op de terreinen van fase 1 is duidelijk een gebouw zichtbaar net ten westen van de Huisbeek. Bij fase 2 is de Sint-Pieterskerk verdwenen, het kapittelhuis t.h.v. het Kaatsspelplein is wel nog steeds aanwezig.

6. GEKENDE BODEMVERSTORINGEN

Gezien de aanzienlijke omvang van het onderzoeksgebied in het stadscentrum, is het niet verwonderlijk dat er zich verspreid over het gebied tal van **nutsleidingen** bevinden. Doorgaans werden deze aangelegd onder bestaande straattracés, voetpaden en langs pleinen, vanwaar, afhankelijk van het soort leiding, vaak aansluitingen gemaakt zijn met bestaande woningen. Toch zijn er een aantal zones waar zich concentraties aan leidingen voordoen en/of waar collectoren of cabines aangelegd werden. Op deze plaatsen valt te verwachten dat het potentieel aanwezige archeologische bodemarchief geheel of gedeeltelijk verstoord zal zijn. Voor fase 1 vermelden we hier vooral de **aquafincollector** t.h.v. het pleintje langs de Watermolenstraat. Tevens voor fase 1, kunnen we het **19de eeuws gebouw** net naast en parallel met de Huisbeek, zichtbaar op de Poppkaart, bij de historische verstoringen rekenen.

SOLVA voerde via het AGIV Kabel- en Leidinginformatieportaal (https://www.agiv.be/producten/klip) een aanvraag uit voor de liggingsplannen van de nutsleidingen voor fase 1 en 2. Onderstaand plan toont een schematisch overzicht hiervan. Uiteraard speelt dit een belangrijke rol om een zo optimale positie te vinden voor de proefputten en op een veilige manier een maximum aan informatie te bekomen.

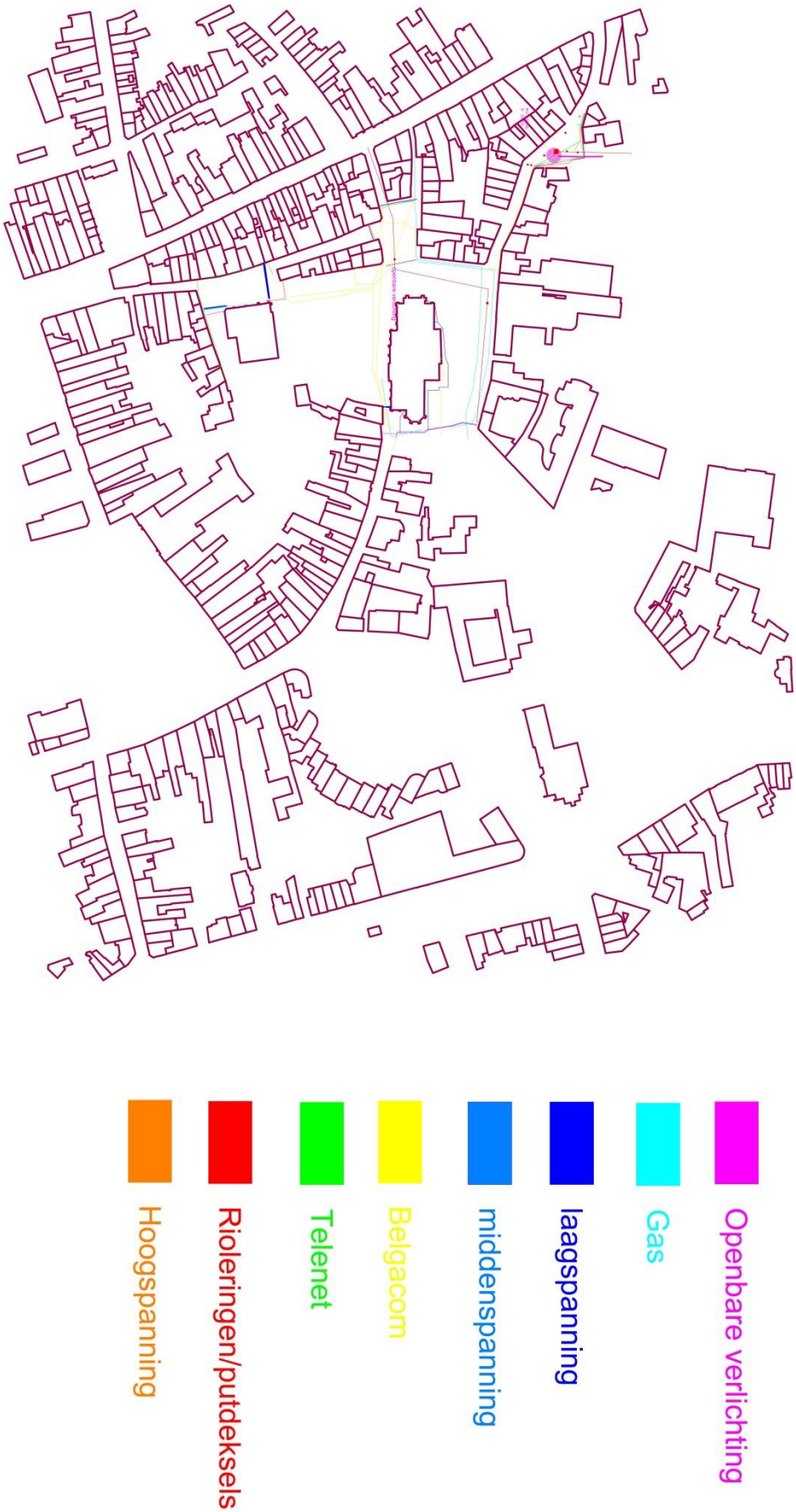

Figuur 17 schematisch overzicht van de nutsleidingen

7. GEDETAILLEERD OVERZICHT VAN HET PROJECTGEBIED

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat er nogal wat hiaten zijn wat onze kennis van de ontwikkeling van de stad betreft. Bovendien zijn verschillende theorieën hoofdzakelijk gebaseerd op geschreven bronnen en kaartmateriaal en konden ze tot op heden slechts in beperkte mate getoetst worden aan de archeologische bevindingen. De huidige theoretische modellen moeten in de toekomst dan ook verder onderbouwd of bijgestuurd worden door archeologische bevindingen.

7.1 Fase 1

De terreinen van fase 1 beslaan een oppervlakte van ongeveer 4400m² en bevinden zich **tussen de Loozebeek en de Molenbeek**. Het geheel wordt heringericht met de aanleg van een parking en een bufferbekken met een overloop. Het gebied valt uiteen in twee delen. Enerzijds is er het geasfalteerde gedeelte achter het Familia-complex, langs beide zijden geflankeerd door garageboxen. Hier zijn relatief weinig verstoringen te verwachten. Het tweede gedeelte is een bebost perceel net ten westen ervan. De Huisbeek doorkruist dit perceel. Ter hoogte van de grens tussen beide percelen lijkt er een recente uitgraving te zijn gebeurd die deels opgevuld is met bouwpuin. Ten westen van de Huisbeek situeert zich vermoedelijk een 19de eeuws (verdwenen) gebouw. Voor de rest van het terrein zijn weinig verstoringen te verwachten.

Over de historiek van dit gebied is relatief weinig geweten. Het ligt volledig **binnen de grenzen van de Vrijheid**, dit betekent dat er een reëele kans op het aantreffen van middeleeuwse sporen bestaat. Recentere (postmiddeleeuwse) iconografische bronnen tonen in de onmiddellijke omgeving een **omgrachte site** met mogelijk een **waterpartij** en een **watermolen** t.h.v. de Watermolenstraat/Kegelkaai. De omgrachte site is mogelijk terug te voeren tot de 10de eeuw en kan de opvolger zijn van een zogenaamde motte. Het is evenwel niet onmogelijk dat deze site zich ten oosten van het terrein bevindt, dit lijkt zelf de meest waarschijnlijke theorie[48]. De zone maakte deel uit van de noordelijke grens van de stad (Molenbeek/Loozebeek). Op het historisch kaartmateriaal zijn verschillende omgrachte sites te zien. Opvallend is de grote hoeveelheid: het gaat om minstens zes sites die verspreid liggen aan de noordzijde van de stad langs de Molenbeek. Één van deze sites is tot vandaag vrij goed bewaard. Het gaat om de Hoge Mote in de De Biesestraat. Een theorie bestaat erin dat deze sites instonden voor de 'verdediging' van de stad. De zuidelijke zijde van de stad daarentegen vertoonde een 'klassieke' opbouw met het bestaan van vermoedelijk een gracht, wal en palissade. De straatnaam 'Oude Vesten' reminisceert nog naar het bestaan van deze omwalling. Het is echter niet duidelijk hoe deze middeleeuwse omwalling er exact uitzag, noch het strategische belang ervan. Er wordt vermoed dat Ronse voor een deel eerder een 'open' stad was.

Bovendien is het niet uit te sluiten dat oudere (pre-middeleeuwse) sporen op het terrein aanwezig zijn die niet in de historische bronnen vermeld worden.

De specifieke ligging van het terrein noopt tot enkele algemene aandachtspunten. Door de nabijheid van de Loozebeek en de Molenbeek kunnen er mogelijk artisanale (watergebonden) activiteiten hebben plaatsgevonden. De natte omstandigheden zorgen bovendien voor een goede bewaring van eventuele organische resten.

[48] Mondelinge mededeling E. Devos, waarvoor dank.

7.2 Fase 2

Het projectgebied is gelegen in de historische kern van de stad. Deze fase is ca. 9000 m² groot en omvat de pleinen, straten en een park (voormalig kerkhof), rond de Sint-Martinus- en de Sint-Hermeskerk. Op het terrein is de herinrichting en de heraanleg van straten en pleinen en de aanleg van een gescheiden rioleringsstelsel gepland.

De recente verstoringen zijn voor deze zone zo goed mogelijk in kaart gebracht. Het gaat voornamelijk om nutsleidingen.

Fase 2 kent een **complexe geschiedenis**. Er is in de bestaande literatuur reeds een aantal keer geopperd dat er zich t.h.v. de Square Albert/Sint-Hermessite en de onmiddellijke omgeving van de Sint-Martinuskerk mogelijks een Romeinse en/of vroegmiddeleeuwse kern kan bevinden[49]. De archeologische vondsten bevestigen dit in zekere mate. Tal van – weliswaar aangetroffen in jongere contexten – Romeinse vondsten wijzen op het bestaan van **een Romeinse site** in de nabijheid. Vergeten we in dit kader ook niet de recente vondst van de Romeinse nederzetting op De Stadstuin te vermelden. Voor de vroegmiddeleeuwse periode is de situatie moeilijker. De *Suppletio Milonis* vermeldt de stichting van een religieuze nederzetting door Amandus. Deze zou zich ontwikkeld hebben tot een Merovingisch/Karolingisch monasterium t.h.v. het Kaatsspelplein en de Sint-Hermessite. De historische bronnen die verhalen over deze periode zijn echter veel later na de beschreven gebeurtenissen te boek gesteld en dienen met een kritische blik bekeken te worden. Archeologische bewijzen voor het bestaan van een Merovingisch of Karolingisch monasterium zijn nauwelijks voorhanden. We vermelden hier enkele losse vondsten uit de Merovingische periode in de buurt van de Sint-Hermeskerk en een schrijndekseltje in het martyrium van de Sint-Hermescrypte dat o.b.v. de typologische kenmerken in de 7de eeuw te dateren is. De Sint-Martinuskerk is in dit opzicht significant. Deze naamgeving kan naar de vroege middeleeuwen verwijzen. In de recente literatuur wordt inderdaad meer en meer de theorie geopperd dat de **Sint-Martinuskerk** de oudste (vroege middeleeuwen: voor 840?) parochiekerk is waarrond het vroegste Ronse (de stichting van de '*cella*' door Sint-Amandus?) zich ontwikkelde. De vele vraagtekens omtrent de Romeinse en vroegmiddeleeuwse periode maakt het moeilijk om in deze fase van het onderzoek hiervan een **inschatting** te maken.

De daaropvolgende periode is beter te vatten. De terreinen van fase 2 liggen volledig binnen de grenzen van de middeleeuwse **Vrijheid** die vermoedelijk in de 10de eeuw ontstond. Ze vormen een essentieel onderdeel van de historische kern van de stad. Mogelijk vormt de Wijnstraat ten westen van de Vrijheid een grens. Er zijn aanwijzingen dat het woord 'wijn' een verschrijving is van 'tuin' wat etymologisch zoveel betekent als 'omheining'[50]. Er is dus, t.h.v. de aansluiting van de Schipstraat en de Begijnhofstraat met de Wijnstraat rekening te houden met de aanwezigheid van begrenzende elementen (gracht, wal, brug, omheining,…). Bovendien wordt in het verlengde van de Schipstraat-Kleine Markt-Priesterstraat een Romeinse of zelfs een prehistorisch wegtracé vermoed. De verschillende religieuze complexen rond de huidige Sint-Hermes- en Sint-Martinuskerk wijzen op het grote belang van de plaats in deze periode (cfr. *supra*). De oudste kapittelkerk van de Vrijheid zou zich onder de huidige Sint-Hermes bevinden. De Sint-Pieterskerk zou de opvolger geweest zijn, die na de bouw van de romaanse Sint-Hermeskerk als tweede parochiekerk gebruikt werd. Deze kerken met kapittel kenden **een intense bouwgeschiedenis**. Het succes van de relieken van Sint-Hermes betekende immers dat een toenemend aantal bedevaarders moest geherbergd worden. Op de Kleine Markt bevindt zich waarschijnlijk een gebouw dat dienst deed als vierschaar. De Vrijheid omvatte naast de collegiale met kloosterpand, kapittelgebouwen en –school,

[49] Crombé 1989, 101; Devos 2008, 207.

[50] Mondelinge mededeling E. Devos, waarvoor dank.

residenties, twee hulpkerken en een watermolen. Ter hoogte van het Kaatsspelplein zijn een deel van deze kloosterpanden (kapittelhuis) te verwachten. Een van de theorieën luidt dat het kloostercomplex mogelijk ook over een noordelijke vleugel beschikte die zich onder de Sint-Hermesstraat en de noordelijk gelegen gebouwen zou bevinden[51].

Het plangebied omvat ook het **voormalige kerkhof** tussen de Sint-Hermeskerk en de Sint-Martinuskerk dat vermoedelijk van de 11de tot het begin van de 19de eeuw in gebruik was. De aanwezigheid en 'afbakening' van het kerkhof is in deze fase van het onderzoek **prioritair om in te schatten**, gezien het grote werkvolume dat gepaard gaat met een archeologisch onderzoek van de begraafplaats.

[51] Mondelinge mededeling E. Devos, waarvoor dank.

8. CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN VOOR DE GEPLANDE WERKEN

8.1. Conclusie bureaustudie

Door in een vroege fase van de planvorming aan de hand van een bureaustudie een inschatting te maken van het te verwachten archeologisch erfgoed, kan deze kennis immers meegenomen worden bij de verdere uitwerking van de plannen. De bestaande archeologische en historisch-cartografische documentatie onderstreept het archeologisch potentieel en de rijkdom van het bodemarchief binnen het projectgebied. Hieronder worden de voornaamste archeologische kenmerken van het vooronderzoek geduid, waarna een reeks aanbevelingen en aandachtspunten volgen om te streven naar behoud in situ en zo ook de kosten van het uiteindelijke onderzoek te drukken. Op basis van de beschikbare informatie kan de technische uitwerking van de plannen desgewenst bijgestuurd worden, waardoor men er kan naar streven om de impact op het archeologisch erfgoed te beperken. Zodoende kan ook de kost van het uiteindelijke archeologisch onderzoek gereduceerd worden.

Een volgende stap in het archeologisch traject is de prospectie met ingreep in de bodem, zoals voorgeschreven door het agentschap Onroerend Erfgoed. Hieronder wordt een voorstel uit de doeken gedaan. Het doel is een archeologische evaluatie van het terrein. Dit houdt in dat het archeologisch erfgoed opgespoord, geregistreerd, gedetermineerd en gewaardeerd wordt en dat de potentiële impact van de geplande werken op de archeologische resten wordt bepaald. Onderdeel van de evaluatie is dat er mogelijkheden gezocht worden om in situbehoud te bewerkstelligen en, indien dit niet kan, er aanbevelingen worden geformuleerd voor vervolgonderzoek (ruimtelijke afbakening, diepteligging, strategie, doorlooptijd, te voorziene natuurwetenschappelijke onderzoeken en conservatietechnieken, voorstel onderzoeksvragen).

De duur van de werkzaamheden (prospectie met ingreep in de bodem) is rechtstreeks afhankelijk van het aantal aanwezige sporen en de terreingesteldheid. De terreinen van zowel fase 1 als fase 2 liggen volledig binnen de grenzen van de middeleeuwse Vrijheid. Ze vormen een essentieel onderdeel van de historische kern van de stad. De verschillende religieuze complexen rond de huidige Sint-Hermes- en Sint-Martinuskerk wijzen op het grote lokale maar ook (supra-)regionale belang van de plaats in de middeleeuwse periode. Bovendien zijn ook Romeinse vondsten in de onmiddellijke omgeving gekend. Het is bijgevolg **raadzaam te veronderstellen dat de te onderzoeken terreinen een beduidende hoeveelheid archeologische sporen kunnen bevatten**.

8.1.1. Fase 1

Voorgestelde strategie voor fase 1 (Watermolenstraat) door het agentschap (cfr. 'Bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische prospectie met ingreep in de bodem: Ronse, Watermolenstraat, heraanleg centrum fase 1')

Op de zone tussen de Molenbeek en de Loozebeek wordt de methode van **continue sleuven** gebruikt:
- parallelle proefsleuven ononderbroken over het volledige oppervlak van de betrokken percelen;
- de afstand tussen de proefsleuven bedraagt niet meer dan 15m (van middenpunt tot middenpunt);
- de proefsleuven zijn 2 meter breed.

Op de zone van het pleintje aan de Watermolenstraat en de Molenbeek:
- Er worden **2 proefputten** aangelegd om een inschatting van de diepte van de historische bebouwing tot aan het maaiveld te bepalen.

De precieze inplanting van de proefsleuven/proefputten wordt bepaald in samenspraak met het agentschap Onroerend Erfgoed Oost-Vlaanderen en is afhankelijk van de resultaten van de bureaustudie en van de terreinsituatie.

Voorgestelde strategie voor fase 1 (Watermolenstraat) door SOLVA

Op de zone tussen de Molenbeek en de Loozebeek wordt de methode van **continue sleuven** gebruikt:
Gezien de beperkte mogelijkheden voor de spreiding van de proefsleuven door de aanwezigheid van nog bestaande gebouwen (garageboxen) en te behouden bomen en aanwezige waterlopen, wordt een **onderlinge afstand van minder dan 15m** voorgesteld tussen sommige proefsleuven.

Op de zone van het pleintje aan de Watermolenstraat en de Molenbeek:
Het agentschap verwacht dat er **twee proefputten** aangelegd worden om een inschatting van de diepte van de historische bebouwing (mogelijke aanwezigheid Kerkhofwatermolen) tot aan het maaiveld te bepalen. Dit is **in deze fase onmogelijk** gezien de beperkte toegankelijkheid van deze zone. Er zijn verschillende inritten voor garages aanwezig die in gebruik zijn. Het enige gedeelte dat op dit moment in aanmerking komt voor het aanleggen van een of meerdere proefputten wordt nu ingenomen door de burelen en keten van een naburige werf in de Watermolenstraat. Er zijn bovendien **vrij veel nutsleidingen** te verwachten, en bovenal situeert er zich een omvangrijke **collector** op deze plaats (cfr. supra). Het is maar de vraag of het nog aangewezen is om in deze zone een bijkomend vooronderzoek uit te voeren ook al gelet op de beperkte geplande ingreep (heraanleg pleinbedekking).

Figuur 18 proefsleuven fase 1 geprojecteerd op het kadaster

Figuur 19 proefsleuven fase 1 geprojecteerd op de kaart van Ferraris

Figuur 20 proefsleuven fase 1 geprojecteerd op de Atlas der Buurtwegen

8.1.2. Fase 2:

Voorgestelde strategie voor fase 2 (Kleine Markt) door het agentschap (cfr. 'Bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische prospectie met ingreep in de bodem: Ronse, Kleine Markt, heraanleg centrum fase 2')

Het agentschap liet bij eerder overleg reeds weten dat de zones van fase 2 vlakdekkend dienen onderzocht te worden tot op de diepte van de verstoring. Eventuele nieuwe rioleringstracés (of verbredingen) zullen onderzocht worden tot op de diepte van de uitgraving of tot de diepte van de archeologische lagen.

Het agentschap vraag in de bijzondere voorwaarden dat er **proefputten of proefsleuven** aangelegd worden om een zicht te krijgen op de stratigrafische opbouw van het plangebied. Elke proefput of proefsleuf wordt gezien als een **beperkte opgraving** en dient aldus geregistreerd te worden. Per archeologisch relevant niveau dient er een vlak aangelegd te worden.

Er worden **minstens 8 proefputten voorzien die minstens 6 m² groot zijn**. De totale oppervlakte kan uitgebreid worden indien de resultaten hiertoe aanleiding geven of in het licht van de onderzoeksvragen. Een eventuele uitbreiding wordt steeds beargumenteerd en ter goedkeuring voorgelegd aan de opdrachtgever en Onroerend Erfgoed.

De vergunninghouder doet voorafgaand aan de startvergadering zelf een onderbouwd voorstel voor de inplanting van de proefputten en hij legt dit ter goedkeuring voor op de startvergadering.

De proefputten worden in de regel aangelegd tot op verstoringdiepte. Eventuele afwijkingen op dit principe worden voorafgaandelijk ter goedkeuring voorgelegd aan Onroerend Erfgoed. Het niveau van de moederbodem wordt, indien niet bereikt, lokaal gesondeerd tot op het om de archeologische bodemopbouw in zijn geheel te evalueren en dit voor zover de veiligheid het toelaat.

Voorgestelde strategie voor fase 2 (Kleine Markt) door SOLVA

Elke proefput in fase 2 wordt door het agentschap Onroerend Erfgoed gezien als een beperkte opgraving en dient aldus geregistreerd te worden. Dit houdt in dat elke proefput over de volledige diepte van de archeologische sporen onderzocht wordt. Gezien de aard van de te verwachten archeologische relicten willen we voorstellen om de proefputten onder te verdelen in een groep om volledig op te graven en een groep waar enkel het eerste archeologische niveau te bepalen is (zie eerder overgemaakt voorstel voor vooronderzoek).

Voor **bepaalde proefputten** suggereren we een '**opgraving**' zoals voorgeschreven door het agentschap. Hierbij is het de bedoeling om het bovenste archeologische niveau, de dikte en de opbouw van het archeologische archief te achterhalen zodat een correcte inschatting en fasering voor een vervolgonderzoek mogelijk is. Hiervoor is het dus noodzakelijk om minstens enkele proefputten op de toekomstige rioleringstracés volledig op te graven. Er wordt geopteerd om telkens één proefput buiten en binnen het kerkhofareaal tot de volledige diepte te onderzoeken. Tevens zal de dikte van de bestaande straatverharding in kaart gebracht worden, dit in functie van de heraanleg van de straten.

Voor **andere proefputten** kan een **registratie van de diepte van het eerste archeologische niveau** volstaan en is geen volledig onderzoek van de proefput nodig (= zones waar enkel heraanleg bestrating wordt gepland, maar waar geen rioleringstracés worden aangelegd, of zones waarvan meer inzicht gewenst wordt omtrent de exacte aflijning van het kerkhof; voor deze zones is geen inschatting van het volledige

archeologische bodemprofiel noodzakelijk). In sommige van deze kleine proefputten is een volledige opgraving ons insziens af te raden. Door het beperkte ruimtelijke inzicht in de kleine proefputten is de kans immers groot dat zonder het te weten belangrijke relaties tussen sporen zouden weggegraven worden.

Proefput 1 (Kaatsspelplein): bepalen van het eerste archeologisch niveau, aanwezigheid kloostergebouwen;

Proefput 2 (Kleine Markt): 1 of 2 putten op het rioleringstracé (nog te bepalen), diepte, dikte en opbouw van het archeologisch archief, volledige opgraving van een proefput, we stellen voor om het voorlopig bij één proefput te houden en de resultaten hiervan af te wachten;

Proefput 3 en 7 (C. de Rorestraat): achterhalen van eventuele aanwezigheid van begraving onder de straat, en bijkomend de diepte en dikte van de begraving bepalen: 2 kleine putten waarvan 1 op rioleringstracé (onder de huidige straat), volledige opgraving van de proefput onder C. de Rorestraat, dit is de plaats waar met zekerheid een nieuw rioleringsstelsel komt;

Proefput 4 (Sint-Martensstraat ten westen van de Sint-Martinuskerk): achterhalen van de aan- of afwezigheid van begraving en/of kerkhofmuur; bepalen van het eerste archeologisch niveau, maar geen volledige opgraving (gegevens proefput 3 zijn wellicht voldoende representatief);

Proefput 5 (Priesterstraat): achterhalen van de aan- of afwezigheid van begraving; bepalen van het eerste archeologisch niveau, maar geen volledige opgraving (gegevens proefput 3 zijn wellicht voldoende representatief);

Proefput 6 (Sint-Martensstraat ten zuiden van de Sint-Martinuskerk): achterhalen van de aan- of afwezigheid van begraving en/of kerkhofmuur; bepalen van het eerste archeologisch niveau.

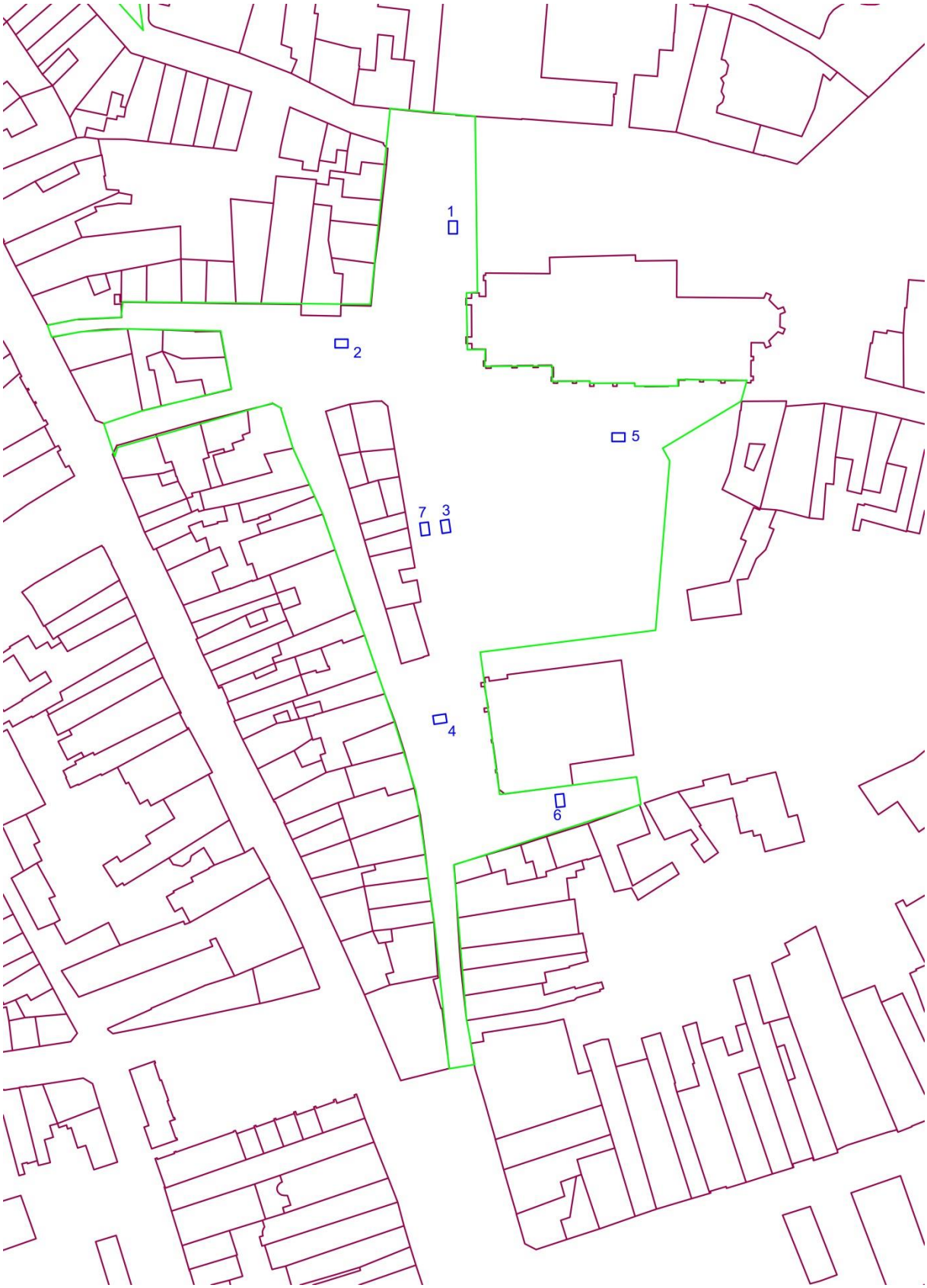

Figuur 21 proefputten fase 2 geprojecteerd op de kadasterkaart

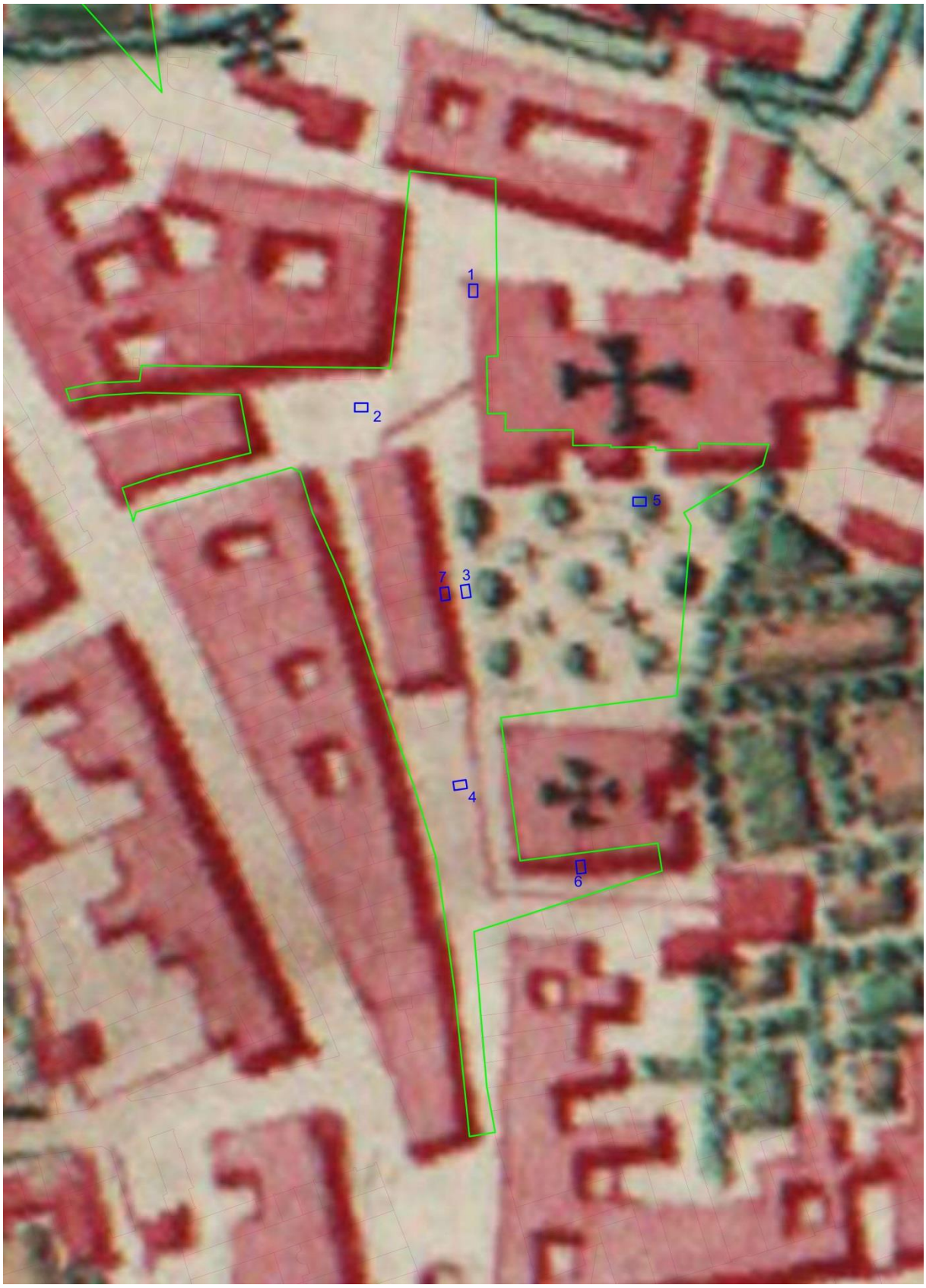

Figuur 22 proefputten fase 2 geprojecteerd op de kaart van Ferraris

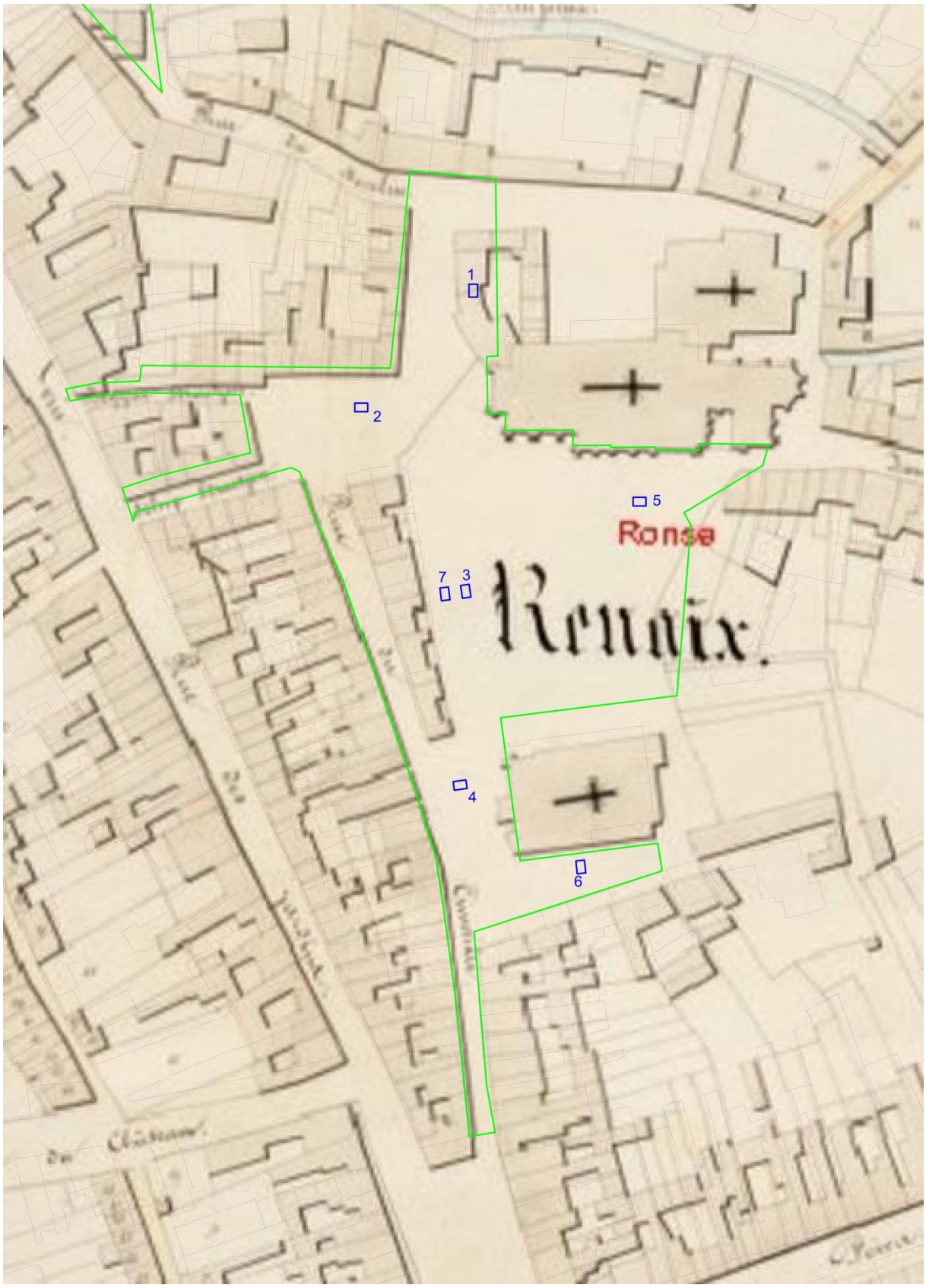

Figuur 23 proefputten fase 2 geprojecteerd op de Atlas der Buurtwegen

8.1.3. Conclusies na de startvergadering op 12/05/2015:

Het voorstel van SOLVA wijkt in beperkte mate af van de voorgestelde strategie van het agentschap Onroerend Erfgoed. Dit is besproken op de startvergadering van 12/05.

Fase 1:

Het agentschap gaat akkoord met het liggingsplan van de proefsleuven. De aanleg van een proefput t.h.v. het pleintje aan de Kegelkaai/Watermolenstraat is niet aangewezen gezien de huidige (on)toegankelijkheid, de aanzienlijke hoeveelheid te verwachten verstoringen en de beperkte ingreep van de toekomstige werken (heraanleg pleinbedekking).

Figuur 24 proefsleuven fase 1 geprojecteerd op het kadaster

Fase 2:

Het agentschap gaat akkoord met het liggingsplan van de proefputten. Er komt nog een tweede proefput op de Kleine Markt (8) wat het totaal op acht stuks brengt, conform de bijzondere voorwaarden.

Deze 8 proefputten zijn in twee groepen te verdelen die elk een andere methodiek zullen vergen.

<u>Groep 1: de volledig op te graven putten.</u>
Wat de methodiek betreft, is het agentschap akkoord met het voorstel om binnen (proefput 3) en buiten (proefput 2 of 8) het kerkhofareaal één proefput volledig stratigrafisch op te gegraven. Beide proefputten zijn als kleine opgravingen te beschouwen waarbij alle archeologische sporen onderzocht worden tot de natuurlijke bodem conform de heersende archeologische normen (cfr. bijzondere voorwaarden en minimumnormen).

Groep 2: de niet volledig op te graven putten.
De tweede groep bestaat uit de overige zes testputten die louter als evaluatie dienen, voornamelijk om de diepte van het eerste archeologische niveau (en de dikte van de straatverharding en –fundering) vast te stellen. In de proefputten (van deze tweede groep) die binnen het kerkhof vallen, zal enkel de bovenste niveau van skeletten vastgesteld worden. De aanwezige menselijke resten moeten slechts summier geregistreerd en niet gelicht worden.

Om het werkvolume in te schatten, kunnen we een overzicht maken van de proefputten die binnen of buiten het kerkhof liggen:
- Proefputten op Kaatsspelplein (1) en Kleine Markt (2 en 8) bevinden zich buiten het voormalige kerkhof.
- Proefputten op de parkeerplaatsen in de Priesterstraat (5) en de C. de Rorestraat (3 en 7) bevinden zich waarschijnlijk binnen het voormalige kerkhof.
- Proefputten in de Sint-Martensstraat ten zuiden (6) en ten westen (4) van de Sint-Martinuskerk bevinden zich mogelijk aan de rand van het kerkhof (aanwezigheid kerkhofmuur of 'wegtracé' rondom kerkhof).

Gelet op het hoge archeologische potentieel van het projectgebied, in het bijzonder de omvang van het voormalige kerkhofareaal, is het cruciaal om tot een betrouwbare inschatting van het bodemarchief te komen. Op deze manier worden ongekende factoren gereduceerd in de mate van het mogelijke, en kan hier bij de verdere planvorming rekening mee gehouden worden.

Het lijkt ons derhalve noodzakelijk om bovenstaand voorstel als uitgangsbasis te hanteren, waarbij de eventuele noodzaak tot bijkomende putten kan geëvalueerd worden op basis van de bevindingen tijdens het terreinwerk. Daarom zijn tussentijdse evaluaties tijdens het vooronderzoek aangewezen om in te spelen op eventueel wijzigende onderzoeksvragen.

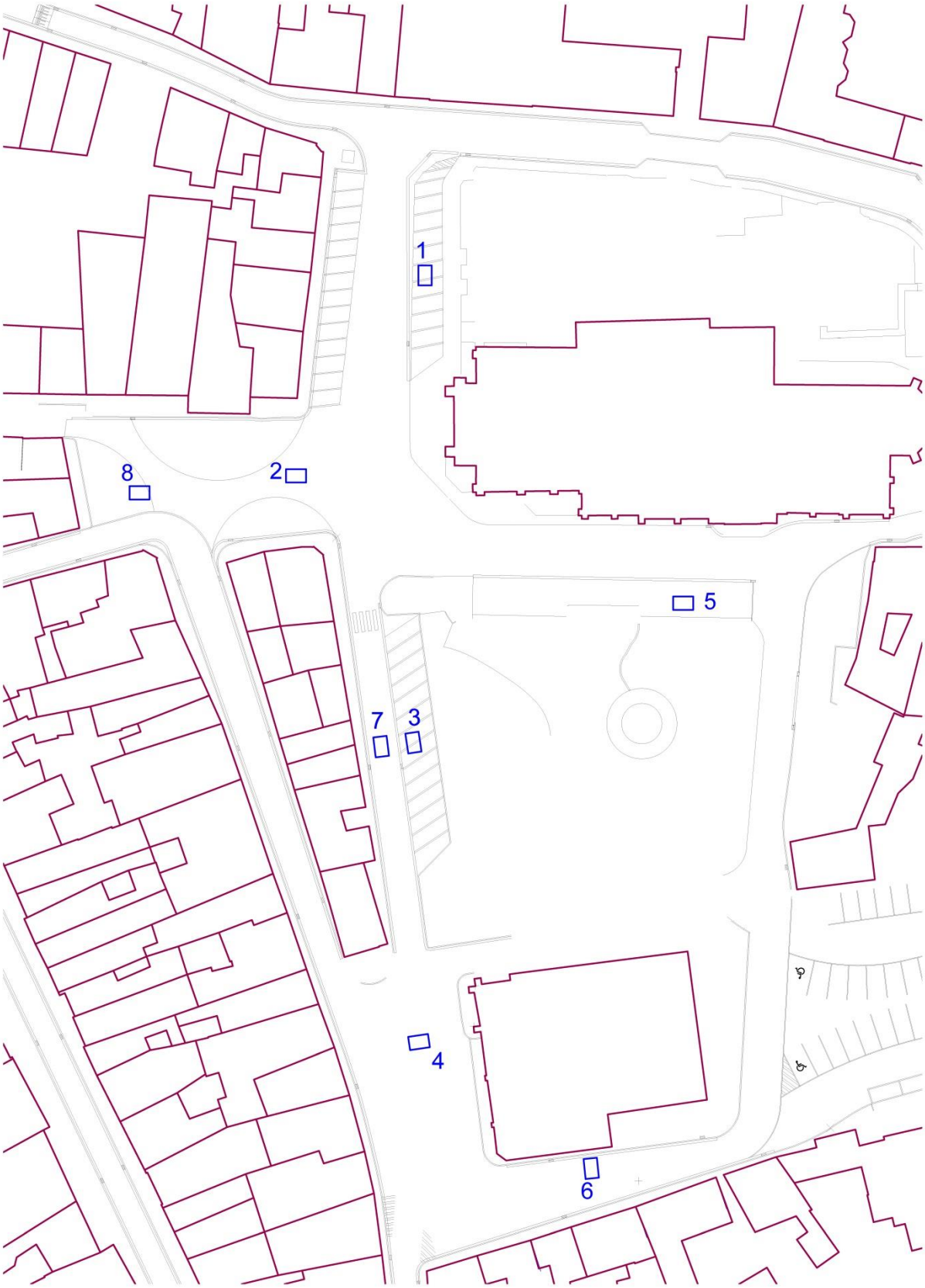

Figuur 25 aangepast proefputtenplan na de startvergadering

8.2. Aandachtspunten en aanbevelingen

8.2.1.Werkvolume:

Op een eerder overleg met de stadsdiensten zijn enkele pistes gesuggereerd die archeologisch onderzoek, dat in het centrum zeker te verwachten valt, waar mogelijk beperkt kunnen houden. Dit kan onder andere door graafwerken in (bepaalde zones van) het voormalige kerkhof (gelegen tussen de Sint-Hermeskerk en de Sint-Martinuskerk) zo veel mogelijk te vermijden, en de diepte van de geplande werken waar mogelijk te beperken. Bovendien is raadzaam om voor de toekomstige rioleringen zo veel mogelijk binnen het bestaande tracé te werken.

Het agentschap liet bij eerder overleg reeds weten dat de zones van fase 2 vlakdekkend dienen onderzocht te worden tot op de diepte van de verstoring. Eventuele nieuwe rioleringstracés (of verbredingen) zullen onderzocht worden tot op de diepte van de uitgraving of tot de diepte van de archeologische lagen.

8.2.2. Heropvulling van de sleuven:

Gezien de locatie van het terrein tussen de Molenbeek en de Loozebeek, wordt vanuit het stadsbestuur voorgesteld om bij het vooronderzoek van fase 1 de proefsleuven na het afwerken meteen te vullen om stabiliteitsproblemen te vermijden. In een droge periode is er weinig last van opstijgend water waardoor een terreinbemaling in deze fase van het onderzoek vermoedelijk niet noodzakelijk is.

8.2.3. Communicatie:

Het stadsbestuur wenst een persmoment te organiseren n.a.v. het Familia-complex en het gewijzigde mobiliteitsplan. De datum ligt nog niet vast, dit is afhankelijk van de start van de tweede deelfase (vanaf 3 augustus) in fase 2. SOLVA voorziet ook een flyer voor de omwonenden i.v.m. het archeologisch onderzoek. Tijdens het onderzoek in fase 2 zal SOLVA tevens een infobanner omtrent het archeologisch onderzoek aan de heras hekken aanbrengen.

8.2.4. Suggesties naar visualisatie:

Bij het archeologisch onderzoek kunnen resten aangetroffen worden van de verschillende kerk- en kloostergebouwen rond de Sint Hermessite. Gezien het belang van deze historische kern kunnen eventuele mogelijkheden tot visualisatie van de archeologische resultaten in de toekomstige plannen overwogen worden.

9. BIBLIOGRAFIE

CAMBIER A. 1966: De laatste opgravingen onder en rond de St.-Hermeskerk, *Annalen van de Geschied-en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde* 15, 153-182.

CAMBIER A. 1989: *Rothnacum sacrum. Het Negende Eeuwfeest van de Inwijding der Sint-Hermeskrypte onder de St.-Pieters- en Hermeskollegiaal te Ronse 1089-1989*, Ronse.

CAMBIER A. 1991: Het reliëf met de dansende Bakchante in de Ronsische krypte, getuigenis van de Dionusoskultus in onze streek, *Annalen van de Geschied-en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde* 40, 57-89.

CAMBIER A. 1995: Het Kloosterpand aan de Noorderkant van de Kapittelkerk van Sint-Pieters-en-Hermes te Ronse, *Annalen van de Geschied-en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde* 44, 5-31.

CROMBÉ P. 1988: Noodopgraving op de Square Albert te Ronse, *Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde* 37, 202-203.

CROMBÉ P. 1989: Noodopgraving op de Square Albert te Ronse, *Annalen van de Geschied-en Oudheidkundig kring van Ronse en het Tenement van Inde* 38, 77-104.

CROMBÉ P. 1990: Ronse (O.-Vl.): Romeinse muntvondst, *Archeologie 1990*, 63.

DECONINCK J. 1985: Een onbekende kaart van de Vrijheid van Ronse uit 1623, *Annalen van de Geschied-en Oudheidkundig kring van Ronse en het Tenement van Inde* 39, 81-100.

DEVOS E. 2002: *Ronse in de Vlaamse Ardennen*, Leuven.

DEVOS E. 2008: De stedelijke ontwikkeling van Ronse tot circa 1800, met enkele latere uitlopers, *Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde* 57, 189-264.

DEVOS E. & MEIRSSCHAUT 1997: *Ronse*, Kruishoutem.

MEIJNS B. 2000: *Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*, Leuven.

PEDE R., CLEMENT C., DE CLEER S., GUILLAUMe V. & CHERRETTÉ B. 2015 : Ronse De Stadstuin. Archeologisch onderzoek, SOLVA Archeologie-Rapport 20, Erembodegem.

VERMEIREN G. 2001: Archeologisch onderzoek in de Sint-Hermeskerk te Ronse (O.-Vl.), *Archeaelogia Mediaevalis* 24, 134.

Digitale bronnen:

https://cai.onroerenderfgoed.be/
https://geo.onroerenderfgoed.be/
http://www.geopunt.be/
https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21273